

Györffy György:

A SZÉKELYEK EREDETE ÉS TELEPÜLÉSÜK TÖRTÉNETE

I.

A magyar néptömbtől elszakadva, idegenektől körülveve éli sajátos, elzárt életét a székelység. Hazája a Kárpátok korszorúzta magyar medence keleti zuga, ahol magas hegyektől övezett völgyekben és medencékben lakik. Eredete iránt a magyarság mindig nagy érdeklődést mutatott.

Az eredet és település kérdése nem választható el egymástól, hiszen egy nép településtörténete az eredettel kezdődik. Hogy mégis külön-külön tárgyaljuk a két problémát, annak az az oka, hogy a székelyek eredetére vonatkozólag biztos történeti adataink nincsenek. Különböző jellegű tudományos anyagot kell tehát különböző tudományágak módszerével megszólaltatnunk, hogy ezen adatcsoportok vizsgálata után néhány olyan támpontot kaphassunk, amelyeknek nyomán a székelység eredete, kialakulása kibontakozik előttünk.

Már az elmondottakból is gondolható, hogy a székely eredetkérdésben nem lehet egyöntetű a vélemény. Ott, ahol nincs biztos adat, nagyon sok eltérő vélemény alakulhat ki, aszerint, hogy ki melyik adatot tartja súlyosabbnak, melyik tudományágot illetékesebbnek a kérdés megoldására. Ezért láthattak napvilágot a legkülönbözőbb elméletek. Nincs helyünk felsorolásukra, csak azt említjük meg, hogy a székelyeket tartották már szkíta, hun, gepida, avar, onogur, bolgár, kazár, kaukázusi kabard, besenyő, jász, kun, oláh és végül magyar eredetűnek.

Mellőzve a hatalmas irodalom ismertetését, magukból az adatokból fogunk kiindulni.

A székelyek eredetéről két krónika tesz említést: Anonymus Gestája és az ún. „Hun krónika”. Előadásuk adott alkalmat eddig a legtöbb vitára.

Anonymus, III. Béla király névtelen jegyzője, aki 1200 körül írta a *Gesta Ungarorumot*, elbeszéli, hogy Árpád, aki szerinte Attila ivadéka, hogyan vezette be a magyar népet és vezérei hogyan foglalták el az országot az itt lakó népektől. A székelyekről a következőket mondja: „Árpád vezér és nemesei közös elhatározással sereget küldtek Mén Marót bihari vezér ellen. Ennek a hadseregnek Ósbő meg Velek lettek a kapitányai és vezetői. Ezek a szigetről nekiindulva... a Kórógy vize mellett ütöttek táborn. Ott a székelyek, akik előbb Attila király népe voltak, Ósbőnek hírére hallva, békés szándékkal elébe jöttek, s önként kezesül adták fiaikat ... Sőt Ósbő serege előtt első hadrendként indultak Mén Marót ellen harcba.”

Az elbeszélés helyes értékelése megkívánja, hogy a forrást mint egészét szemügyre vegyük. Anonymus Gestája általában véve nem szavahihető történeti forrás. Bizonyítja ezt, hogy adatai a honfoglalással egyidejűleg írt kétségtelen hitelű görög forrás, Konstantinos Porphyrogenetos adataival nem egyeznek. Ez a honfoglalást másképpen írja le, mint a 250 évvel később élt magyar író. Bizonyítja az is, hogy igen sok helyen korabeli állapotokat vetít vissza a honfoglalás korába. Olyan népeket és helységeket szerepeltet a honfoglaláskor, amelyek nem sokkal Anonymus kora előtt tűntek fel vagy keletkeztek. Így a honfoglaláskor itt talált népek között említi az oláhokat, holott ezekről először XIII. századi oklevelek szólnak Magyarországon. Vagy említi a kunokat is „Cumani” néven, holott ezek csak a XI. század második felében jelentek meg Európában. Bár Anonymus műve megírásához használt hagyományokat és írott feljegyzéseket is, sok esetben nagyon nehéz vagy teljesen lehetetlen megállapítani, hogy mennyiben kell komoly történeti alapot tulajdonítani állításainak.

Ez azonban nem róható fel hibául a szerzőnek, mert ő nem pontos történeti leírást, oknyomozó történetet akart adni, hanem könnyed, regényes gestát. Mintaképe a Franciaországban XII. században feltűnő lovagi regényes gesta volt, amelyben a

szerző az elmúlt eseményeket saját elképzelése szerint kiszínezve öntötte irodalmi formába. Mivel tehát Anonymus művének nincs önálló forrásértéke, állításaiból egy ilyen fontos kérdés eldöntésénél kiindulnunk nem szabad.

A másik forrás a Hun krónika, a Magyar krónika első része, és a XIII. század folyamán, tehát Anonymus után, Kézay írta és helyezte utólag a Magyar krónika elé. Mi sem az eredeti Magyar krónikát, sem a Hun krónika első formáját nem ismerjük; ezek ugyanis elvesztek. Reánk csak a Hun krónikával bővült Magyar krónika maradt, több későbbi átdolgozásban.

A Hun krónika alapgondolata az, hogy a hun és a hungarus, vagyis magyar nép azonos, és a hunok megjelenése ezen a földön tulajdonképpen a magyarok első bejövetele. A magyarok valódi honfoglalása a második bejövétel. Attila történetét nyugati források, köztük a *Nibelungi ének* alapján beszéli el, egészen kritikátlan mesélő modorban. Elmondja, hogy Attila halála után a hunok pártokra szakadtak. Egyik párt Attilának első feleségétől, Krimhildtől született fiát, Aladárt tekintette uralkodónak, a másik párt a második feleségétől, Honorius görög császár lányától született fia, Csaba mellé állott. A köztük keletkezett első csatát Csaba nyerte meg, a második csatában azonban Csaba olyan vereséget szenvedett, hogy embereinek nagy része elveszett. Ő maga nagyapjához, Honoriushoz menekült, majd innen vissza Szkítiába. A székelyekről a következőket olvassuk: „Maradtak még a hunokból háromezren, kiket a futás mentett meg a krimhildi csatából; ezek a nyugati népektől való félelmükben egész Árpád idejéig a Csigle mezején maradtak, és ott többé nem hunoknak, hanem székelyeknek hívták magukat. Ezek a székelyek ugyanis a hunok maradványai, akik mikor meghallották, hogy a magyarok másodszor is Pannóniába költöznek, a visszatérők elé mentek Ruténia határán, és miután Pannóniát együttesen hatalmukba vették, ebből részt kaptak, de nem a pannóniai alföldön, hanem az oláhokkal együtt a hátszéli hegyek között kapták ki részüket.” Tévedésen alapulhat Kézainak az a közlése, hogy az oláhok közé keveredve, amint mondják, azoknak betűit használják, mert eddig nem került elő rovásírással írt román szöveg. A továbbiakban elmondja, hogy

a magyar honfoglaláskor Attila unokája, Csaba fia, Edemen is visszatért Magyarországra. (A szerző arra sem gondolt, hogy Attila halála és a magyar honfoglalás között csaknem 450 év telt el.)

Amíg a Hun krónika forrásait általában ismerjük, a székelyeket illető részről nem tudjuk, hogy szerzője honnan merítette. Nem tudjuk eldönteni, hogy mennyi benne a szerző egyéni elgondolása és mennyi a hagyomány. De a hagyománynak látszó elemről sem állapítható meg, hogy újabb keletű-e, vagy pedig van valami történeti magva.

Mindkét krónika értéke tehát olyan, hogy állításait utólag magyaráznunk lehet, de belőlük nem indulhatunk ki. E források alapján csak annyit állíthatunk, hogy a XIII. században a királyi kancellárián – ahonnan krónikaíróink kikerültek – az a nézet uralkodott, hogy a székelység a magyarságtól eltérő eredetű nép volt, és ugyanúgy, mint Árpád nemzetsége, Attila, illetve a hunok leszármazottja; továbbá hogy a honfoglaló magyarok már itt találták őket, ugyanakkor azonban a honfoglalásban is részt vettek.

Hogy ez a vélemény mennyiben fedí az igazságot, csak akkor dönthető el, ha a közömbös egykorú forrásokat próbáljuk megszólaltatni.

*

A székelyekre vonatkozó két legkorábbi hiteles adatot a Magyar krónikában találjuk. Ezek egykorú feljegyzések, s minthogy egy külföldi forrás is megerősíti őket, nem kételkedhetünk hitelességükben. Az első az 1116-i Olsava melletti csata leírásában fordul elő. (Itt II. István küzdött a csehek ellen.) A magyar krónikás szerint az első összecsapás után „a hitvány besenyők és székelyek egy seb nélkül futottak a király táboráig”. Egészen hasonló tartalmú a második adat, amely az 1146-i Lajta menti csata leírásában bukkan elő: „A gaz besenyők és hitvány székelyek, kik szokásuk szerint a magyarok dandárai előtt jártak, mind egyaránt futottak, mint juhok a farkasok elől.”

Hogyan kell értelmeznünk ezt a két különös helyet? Történeti igazság volna, hogy a besenyők és székelyek ilyen hitvány

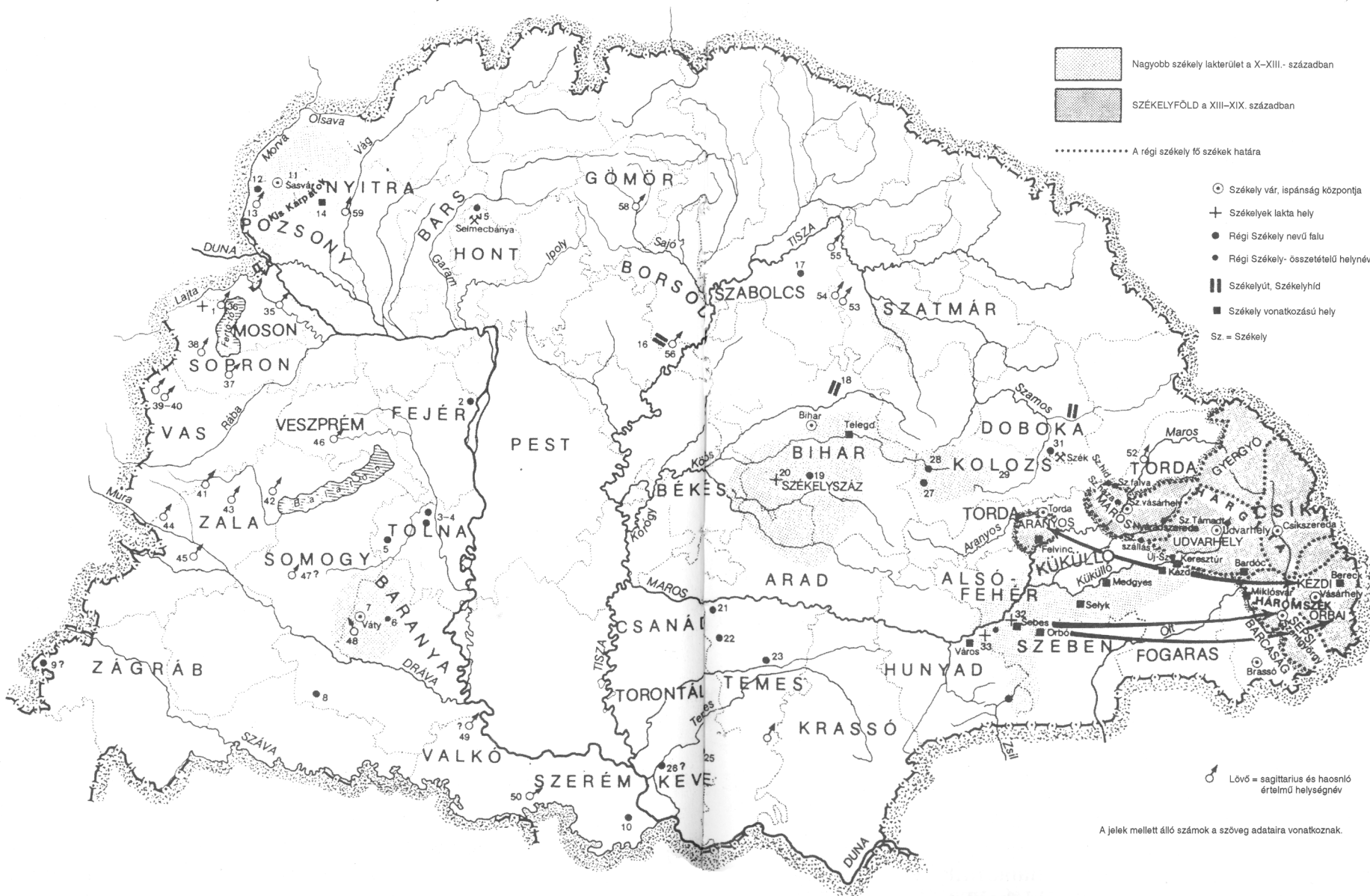
módon viselkedtek? Egy külföldi forrás határozottan ellene mond a magyar krónikának. Cosmas cseh krónikáiról az 1116-i csatát pontosan leírta, és úgy emlékezett meg a besenyőkről és székelyekről, mint akik vitézül harcoltak a csehek ellen. Nem tartjuk valószínűnek, hogy a becsmérő jelzők a könnyű fegyverzetre vonatkoznának. A szövegből világosan kiderül, hogy a megfutamodás ténye az, ami a krónikáiról arra ragadta, hogy a kitűnő harcosnak ismert besenyőket és székelyeket „hitvány, silány” jelzőkkel illesse. Nézetünk szerint a leírás mögött a félreismert nomád harcmodor lappang. A nomádok egyik legjellemzőbb támadásmódja az volt, hogy a csata kezdetén egy lovas seregrész előrelovagolva megrohanta az ellenséget, majd hirtelen megfordulva megfutamodott. A megfutamodókat az ellenség megbomlott sorokban üldözni kezdte. A futással az üldözőket a hátramaradt főcsapat jobb- és balszárnya közé csalogatták, ahol hirtelen megfordulva közrevették és megsemmisítették.

A fenti két adat azt mutatja, hogy a csatában elől járó besenyők és székelyek a nomád harcmodornak megfelelően az ellenség megtámadása után megfutamodtak. A hátul levő magyar főszereg azonban ezt a harcmodort nem ismerte, nem is alkalmazkodott hozzá; úgy tűnt tehát fel, mintha a besenyőket és székelyeket az ellenségtől való félelem futamította volna meg.

Ezzel a harcmodorral a nomád harcos népek hadi taktikájának leírásánál csaknem mindig találkozunk. Maurikios bizánci író VI. századi taktikai művében ezt a cselet úgy írja le, mint a szkíták, hunok, avarok és türkök harcmodorát. Bölcs Leó császár *Taktika* című művébe csaknem szóról szóra átvette Maurikios leírását, azzal a különbséggel, hogy a fenti népek helyett a magyarok nevét szúrta közbe. Mégis kételkednünk kell, hogy a magyarságnak általában ez lett volna a harcmodora. A magyarság nagy része, az ugor eredetű elem nem folytatózott tiszta nomád életmódot; állattenyésztés mellett jelentősen foglalkozott földműveléssel. A magyarság török eredetű elemei viszont nomád életet éltek és nomád harcmodorral küzdöttek. A fenti adat tehát azt mutatja, hogy a magyarság nagy tömege a tiszta nomád harcmodort nem ismerte, holott

SZÉKELYEK, LÖVŐK

A RÉGI MAGYARORSZÁGON

Nagyobb székely lakterület a X–XIII. században
 SZÉKELYFÖLD a XIII–XIX. században

..... A régi székely fő székek határa

- Székely vár, ispánság központja
- ⊕ Székelyek lakta hely
- Régi Székely nevű falu
- Régi Székely-összetételű helynév
- || Székelyút, Székelyhíd
- Székely vonatkozású hely
- Sz. = Székely

♁ Lövő = sagittarius és haosnó értelmi helységnév

A jelek mellett álló számok a szöveg adataira vonatkoznak.

ugyanakkor a keleti elem: a székelység és besenyőség e szerint harcolt.

De a két értesítés egy másik lényeges következtetést is megenged. Mind a besenyők, mind a székelyek háborúban a magyar sereg előtt harcoltak. A székelyeknek erről a szerepéről Anonymus is tudott, mert – mint már idéztük – a következőket mondja róluk: „Ősbő serege előtt első hadrendként indultak Mén Marót ellen harcba.” Ez a szokás még évszázadokig fennmaradt. II. Ulászló 1499-ben kelt kiváltságlevelében a székelyek kötelességei közt szerepel, hogy a Moldva felé hadra kelt magyar seregben előnyomuláskor az elővédet, visszavonuláskor pedig a hátvédet alkossák. A hadban való előjárás, illetve előlharcolás régi szokás szerint a csatlakozott népek kötelessége volt. Konstantinos Porphyrogenetos is azt írja, hogy a magyarokhoz csatlakozott kazár kabarok harcban a magyarok előtt jártak.

A két jelentéktelennek látszó adatból tehát a következő fontos következtetéseket vonhatjuk le:

1. A székelység a besenyőkhöz hasonlóan a magyaroktól eltérő eredetű csatlakozott népelem volt, aminek emléke megőrződött abban, hogy csatában előcsapatként a magyar sereg előtt harcolt.

2. A székelyek a besenyőkhöz és a magyarság egyéb keleti elemeihez hasonlóan, tiszta nomád harcmódban küzdöttek, ugyanakkor amikor a magyarság nagy tömege ezt a harcmódot nem ismerte. A székelység és besenyőség tehát tiszta nomád életmódot folytató nép volt a magyarsággal szemben.

*

A többi korai adat ennyi következtetés levonására sem ad alkalmat, s még kevésbé döntik el a székely eredetkérdést. Más utat kell tehát választanunk, hogy eredményhez jussunk.

Kíséreljük meg az eredetkérdést úgy megközelíteni, hogy a későbbi állapotokból kiindulva visszafelé haladunk. Vizsgáljuk meg először, hogy Magyarország mely vidékein találunk székely telepeket.

Általánosan tudott, hogy székelyek nemcsak mai lakóhelyükön, Erdélyben laktak. Számos oklevél és helynév tanúskozik arról, hogy szerte az ország legkülönbözőbb pontjain voltak telepeik. Legtöbb említés a nyugati határszélen, Pozsony és Moson vármegyében lakókról esik.

Egy 1256-ban és 1364-ben kelt oklevél a Fehér-hegységben levő Boleráz falu határában említ székelyeket. Ezek a Fehér-hegységen átvezető fontos útvonalat őrizték. A hegység túlsó oldalán egy még jelentősebb székely településcsomó bontakozik ki. A Miava partján találjuk Sasvár falut, amely egy 1323-ban kelt oklevél szerint Sasvár vármegye székhelye volt, ahol ez időben székelyek laktak. Az oklevélben előforduló Szent-János és Nagy-Lövő közvetlenül Sasvár mellett található; ez utóbbi ma már Nagy-Lévárd alakban. Sasvár mellett fekszik Székelyfalu (tótul Szekula) és egy Strázsa nevű helység. Kétségtelen, hogy itt egy összefüggő nagy székely határőrtelepről van szó, amely egy időben külön vármegyét alkotott. De találunk a nyugati határ más pontján is székelyeket. Egy 1314-ben kelt oklevél szerint a Fertő-tó felett levő Barandanbe, azaz Parendorf (ma Pándorfalu) lakói hajdan székelyek voltak. Ez a székely telep pontosan beleilleszkedik a vidéken levő határőrző besenyő telepek közé.

Egy XIII. századi oklevél említést tesz a vátyi székelyek (Siculi de Vagh) tekintélyes nagyságú telepéről. E szerint IV. Béla király a vátyi székelyeknek, akik eddig az ország minden hadjáratában száz fegyveressel voltak kötelesek harcolni, megengedte, hogy háború idején nemesekhez hasonlóan mindnyájan személyenként szálljanak harcba. Itt minden bizonnyal a Baranya vármegyei Nagy-Váty (hajdan Vágy, Vagh) faluról van szó, ahol egy 1279-ben kelt oklevél vátyi nyilasokat (sagittarii de Vagh) említ. Ismerünk székely telepeket Szabolcs vármegyében is. Mindenekelőtt szemünkbe tűnik Székely falu. Az ettől nem messze fekvő Sényőn egy sasvári székelynek volt szerzett birtoka.

Bihar vármegyében a Várad Regestrum 1217-i adata szerint a székelyek egy „Székelyszáz” nevű várjobbágy századot alkottak. Hogy pontosan hol laktak, nem tudjuk megállapítani, de

valószínű, hogy az érmelléki Székelyhíd és Váradtól délre eső Székelytelek őrzi emléküket. Valószínűleg a bihari székelyekkel hozható kapcsolatba a Kolozs vármegyei Székely patak és falu neve.

Ezenkívül a következő meglévő és oklevelekben felbukkanó székely helyeket ismerjük: Székely (ma Nagy- és Kisszékely) falu Tolna vármegyében, Simontornya mellett; Székely (Alsó- és Felső-) elpusztult falu ugyanitt Szakcs vidékén; Székely, elpusztult falu Fehér vármegyében Tárnok mellett; Székelyfaló (újabban téves visszamagyarosítással „Sekély”) Bars vármegyében Selmecebánya mellett; Székelyszeg, elpusztult falu Temes vármegyében a mai Székesút helyén; továbbá ugyanezen vármegye területén Székelyfaló Lippa és Rékas között; Bor-Székely Szent-András táján; Székelytelek Csákova vidékén és Székelyfaló Fehértemplom vidékén. Szintén elpusztult a Szerém vármegyében Nikince vidékén fekvő Székely.

Számos más helynév és székelyeket takaró Lövvő helységnév is őrzi székelyek emlékét. Gömör vármegyében Kecső falu egy részét hívják Székelyszögnek; az Abaúj vármegyei Péder határában van Székelytő; a Somogy vármegyei Böhönyén Székelyerdő; Baranya vármegyében Ürög mellett pedig „Vinea Sicula” szőlőhegyet említ egy XIII. századi oklevél. Hunyad vármegyében Bencenc határában Székelysüly patakot, Lunkány mellett pedig Secuiului hegyet találunk. Bencenc régi birtokosai pedig: „Stephanus et Dominicus filii Benchench de genere Siculorum”.

Ha most megfigyeljük, hogy a jelentősebb, oklevelekből ismert székely telepek hol terültek el, az derül ki, hogy az országhatáron, a feltehető egykori gyeplínia mellett. Kétségtelen tehát, hogy a székelységnek a korai magyar birodalomban határvédő szerepe volt.

*

Vegyük most vizsgálat alá a székelység középkor végi berendezkedését.

Az Erdélyen kívüli székelyek társadalmi és birtokjogi helyzetéből következtetéseket nem vonhatunk le, mert ezek kisebb

szigetekben élve nem tudták eredeti állapotukat, régi szokásait híven megőrizni. Alkalmazkodniok kellett a magyarországi viszonyokhoz. XIII–XIV. századi okleveleink arra engednek következtetni, hogy az itteni székelység ekkor bizonyos társadalmi krízisben élt. Jelentős változások álltak be helyzetükben, ami által egy részük belekerült az országos nemesség soraiba, más részük társadalmilag lesüllyedt a nem szabadok közé. Mindez azt eredményezte, hogy a XIV. század végére népi különállásukat elvesztették.

Kiindulnunk tehát csak az erdélyi székelységből lehet.

A középkori székelység történeti emlékeinek tanúsága szerint kétféle, eltérő szervezetben jelenik meg. Az eredetibb nemzetségi szervezet az egész székelységet nemekre és ágakra tagolta. A későbbi keletű területi szervezet a Székelyföldet székekre osztotta fel. Ez a kétféle szervezet egymást keresztezve jelenik meg.

A székely birtokjog fő jellemző vonása, hogy a föld közös nemzetségi vagyon. Eredetileg nem volt tehát magánbirtok. Későbbi időben ugyan az újonnan irtott földek magántulajdonná váltak, de ha a magántulajdonnal rendelkező székely utód nélkül halt el, földje ismét visszaszállott a nemzetségre. Ez a nemzetségi birtoklasmód lényegében azonos azzal, amit a magyar nemzetségeknél és a tatárjárás után beköltözött kunoknál találunk. Kétségtelen, hogy ez lehetett az ősi magyar birtoklásforma, amit azonban a királyi hatalom a királyi jog (*ius regium*) érvényesítésével áttört, és ugyanez volt a hazánkban későbbi időben megtelepedett keleti népelemek birtoklasmódja is.

Sajnos, mindez nem visz közelebb a székely kérdés megoldásához, sőt még a Székelyföldön való megtelepedés megállapításához sem nyújt segítséget, mert – jöllehet a nemzetségi birtoklasmódnak első foglalás jellege van – a király későbbi időben is módot nyújthatott arra, hogy egy népcsoport nemzetségi birtokjoggal nyerjen földet. Így kaptak földet a jövevény nemzetiségek, így kaptak a kunok, és így jutottak a székelyek a XIII. század vége felé Aranyosszék birtokába.

A székelyek jogi, társadalmi és művelődési viszonyai igen sok esetben ősi hagyományokat őriztek meg. Ilyen volt az ökörsü-

tésadó, a nemzetségi szervezettel összefüggő birtokjog és tisztsegutódlás, s végül a náluk fennmaradt ősi rovásírás. Mindez azonban az eredetkérdést el nem dönti; legfeljebb annyi következtetést enged meg, hogy a székelyek pogánykori magyarsággal közös, keleti eredetű intézményeket őriztek.

*

Mínt hogy így sem értünk célhoz, kíséreljük meg időben visszafele haladva a székelyek régi települési területeinek megállapítását.

Az eddigiek szerint a székelység nem volt magyar eredetű nép; tehát eredeti nyelve sem volt magyar. Márpedig mai lakóhelyén kétségtelenül mint magyar nyelvű nép jelent meg, mert az általuk adott helynevek mind magyar eredetűek. Ha ugyanis török nyelvű népként telepedtek volna meg itt, a folyókat, hegyeket, erdőket török nyelven nevezték volna el, éppen úgy, mint a besenyők. A székelység tehát, mielőtt mai lakóhelyére költözött, hosszabb ideig együtt kellett élnen a magyarsággal; legalábbis annyi ideig, ameddig a magyar nyelvet anyanyelvévétette. Hogy hol volt ez a terület, annak kinyomozására kíséreljük meg a székek neveit megszólaltatni.

A hét régi főszék neve a következő: Telegdi-szék, illetve később Udvarhely-szék; Maros-szék; Csik-szék; Sepsi-szék; Kézdi-szék; Orbai-szék; Aranyos-szék.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Székelyföldön a szék (*sedes*) név oklevelekben csak a XIV. század derekán kezd szerepelni. Valószínűleg a korábban ismert szász székberendezés hatása folytán honosodott meg. Ez idő előtt a területi szervezet nevének terminológiája ingadozik; felváltva *terra*, *districtus* és *dioecesis* néven említik.

Maros-szék és Aranyos-szék nevét kétségtelenül a területét átszelő Maros és Aranyos folyóktól kapta. Csik neve török eredetű, és „határ(szél)” jelentésű. A fennmaradt négy szék magyar és latin neve viszont könnyen megmagyarázható. A magyar Telegdi, Sepsi, Kézdi, Orbai és latin *de Telegd*, *de Sebus*, *de Kezd*, *de Orbou* nevek azt jelentik, hogy ezek a székek nevü-

ket egy Telegd, Sebüs, Kézd, illetve Orbó nevű helyről kapták. Mivel egyik székben sem találunk Telegd, Sebes, Kézd és Orbó helységet, ellenben a mai Székelyföldtől nyugatra a Maros–Küküllő-vonal alatt fekszik Sebes, Orbó és Kézd helység – ahogy ma nevezik: Szászsebes, Szászorbó és Százkézd –, kétségtelen, hogy a fenti székek Sebes, Orbó és Kézd vidékén alakultak ki, központjuk nevét a kelet felé költözés után megőrizték, mégpedig visszautaló jelzős alakban. De más emléke is maradt annak, hogy eredetileg székelyek laktak a későbbi szász területen. Itt találjuk az imént említett Székelysúly és Vêrfu Secuiului helynevet és Bencenc falu régi székely birtokosait.

Ugyanerre mutat az is, hogy a szászoknak két, valószínűleg később betelepült széke Meggyes-szék és Selyk-szék közigazgatásilag kezdetben nem a Szászföldhöz tartozott, mint a szászok „hét széke”, hanem egészen 1402-ig a székely ispán fennhatósága alá. A székely ispán fennhatósága talán olyan régi időből való jogmaradvány lehetett, amikor még székelyek laktak ott. Ide kell értelmeznünk az 1224-ben kiadott Andreanumnak, az erdélyi szászok nevezetes szabadságlevelének azt a részét is, amelyben a Szászföld kiterjedésének meghatározásakor a székelyeket említi. A kiváltságolt terület Szászvárostól Barótig terjedt Sebes föld székelyeinek földjével és Daróc földdel. Ez a Sebes föld tehát a Sebes folyó és Szászsebes vidékén volt.

Mindezek alapján amellet kell döntenünk, hogy a székelység mai hazájába a szomszédos nyugati területről költözött. (Szászsebesen és Meggyesen végzett újabb régészeti kutatás tanúsítja: a szászok előtti itteni magyarok székelyek voltak.)

Nem beszéltünk a hét szék közül a legelsőről és legfontosabbról: Telegdi-székről, holott ennek neve is hasonló eredetű. A magyar Telegdi és latin *de Telegd* név vallomása szerint az itteni székelység Telegd vidékéről származott. Telegd nevű helységet viszont csak Bihar vármegyében ismerünk. A telegdi székelyek ezek szerint eredetileg Bihar területéről származtak ide, ahol a Várad Regestrumban szereplő „Székelyszáz” centúria, továbbá Székelyhid és Székelytelek őrzik az egykori székelyek emlékét.

Ezzel oly ponthoz értünk, ahol a székszervezetből további következtetést már nem vonhatunk le. Ha tovább akarunk visszafelé kutatni, a nemzetségi szervezetet kell megvizsgáljunk.

*

A székely nemzetségi szervezet emlékei XV–XVI. századi oklevelekben maradtak fenn. Sajnos, az összes nemek és ágak nevét csak Maros-székben ismerjük. A többi székben csak néhány adatunk van. Az ismert nemeket és ágakat a következő táblázat tünteti fel:

Maros-szék 6 nem																							
I.				II.				III.				IV.				V.				VI.			
Halom				Örlec				Jenő				Meggyes				Adorján				Ábrahám			
1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	4.
György	Péter	Halond	Náznán	Bud	Szovát	Seprőd	Ecken	Szomorú	Új-ág	Boroszló	Balázsi	Meggyes	Dudar	Kürt	Gyaros	Telegd	Pozson	Vácmán	Vaj(a)	Nagy	Gyérő	Új-ág	Karácson

Kézdi-szék 5 nem

Halom-nem

Kézdi-szék 5 nem

Jenő-nem

Besenyő-ág
Sepsi-szék

Odwor-ág

Aghaz-nem?

Koromza-ág?

Aranyos-szék 6 nem

Ezek szerint Maros-, Kászón- és Aranyos-székben hat nem volt, Kézdi-székben pedig öt. Minthogy Kászón-szék, ahol hat nemről tudunk, Csik-székben vált ki, Csikban szintén hat nem kellett legyen.

A nemek nevei, mint látható, más székekben megismétlődnek. A Kézdi-székekben egyedül ismert Jenő-nemet Maros-székekben is feltaláljuk. A Kászon-székekben egyedül ismert Halomnem szintén feltalálható Maros-székekben. Ezek alapján feltesszük, hogy eredetileg minden szék nemzetségi szervezete azonos volt: hat nemre és huszonnégy ágra oszlott, és a székekben ugyanazok a nem- és talán ágnevek fordultak elő.

Hogyan állhatott ez elő?

Amikor a székelység új terület birtokába jutott, a megszállandó területet ágak szerint felosztották. Minden ág kapott egy vagy több egyforma földdarabot közös ági birtoklással. Az új földekre az eredeti anyaszék minden fölös népességgel rendelkező ága bocsátott ki rajokat, s így természetes, hogy az új területen a régi szervezet pontos mása állott elő.

Ilyen új megszállást figyelemmel kísérhetünk az aranyosi székelység megtelepedése esetében. Több korai oklevelünk tanúsága szerint az Aranyos melléki tordai várbirtokot – a későbbi Aranyos-széket – a XIII. század második felében szállták meg kézdi székelység. Az aranyos-széki székelység tehát Kézdi-szék székelységeivel azonos eredetű. Aranyos-szék hat neme és Kézdi-szék öt neme egyformán egy (Szász-)Kézd-vidéki hat nemből álló szervezetből vált ki; de míg az egyik rész keletre telepedve megőrizte régi földjének, Kézdenek nevét, a másik rész északnyugatra, az Aranyos mellé telepedve új nevet kapott.

Természetes, hogy ha egy nem vagy ág nem rendelkezett fölös népességgel, sőt talán saját területét sem tudta kellően benépesíteni, az új telepítésben nem vett részt. Így állhatott elő az a helyzet, hogy a Kézdről keletre telepedő, Kézdi-széket megalapító székelység csak öt nemet számláltak. A Kézden maradt hat nemből álló anyaszervezet viszont teljes számmal északnyugatra telepedett át, és hat nemét még a XV. század végén is őrizte. Ha a kiválás által akár a régi, akár az új szervezetben hiány állott elő, a hiányt rendszerint új ágak létrehozásával pótolták. A maros-széki két „Új-ág” neve ilyen kiegészítés emlékét őrzi.

Ahogy a régi kézdi székelység kettéváltak és lényegileg két egyforma szervezetet hoztak létre, úgy kell a többi egyforma felépítésű szervezet keletkezését is elképzelnünk.

A nemeknek a különböző székekben előforduló azonos nevei egy közös szervezetből való kiválás emlékét őrzik. Az a körülmény, hogy Telegdi-, később Udvarhely-széknek a többi szék mellett vezető szerepe volt, hogy a Székelyföld egyházi beosztásában a telegdi főesperesség volt a legjelentősebb és hogy területileg a bihari Telegd fekvése mutat a legmesszebb vissza, arra enged következtetni, hogy a legősibb szervezet, amelyből végeredményben az összes többi kivált, a bihari Telegd környéki székely törzs lehetett.

A nemzeti szervezeten belül a nemek és ágak viszonyát tekintve feltűnik, hogy a Halom-nem egyik ágának neve Halond (azaz Halom kicsinyítve) és a Meggyes-nem egyik ágáé szinté Meggyes, ugyanakkor, amikor más nemekben nem fordulnak elő. Ez arra enged következtetni, hogy eredetileg minden nem rangban legelső ágának nevét viselte.

A nomád törzsszervezetekben nem ritka jelenség, hogy a vezető törzs az egész törzsszervezetre ráruházza nevét. Nem kell itt mást említenünk, mint a türk=török nevet, amely eredetileg egy törzsszövetség vezető törzsének neve volt, majd róla nevezték el az egész törzsszövetséget és végül az egész törökséget. Nincs ugyan adatunk rá, hogy a székely ágak között különbség lett volna; valami rangsor azonban kezdettől fogva fennállhatott.

A többi négy esetben az eltérést az áttelepedéssel járó változások okozhatták.

Kíséreljük meg ezek után a nem- és ágnevek történeti szempontból való értékelését.

A népnevek és törzsnevek kutatása rendkívül fontos, mert belőlük a nép eredetére, kialakulására következtethetünk. Igaz ugyan, hogy a törzs-, nemzeti- és ágnevek néha megváltoznak – különösen a kisebb egységek nevei –, azonban sok évszázad, sőt egy évezred sem tudja az eredeti törzsszervezet minden nyomát eltüntetni, hacsak valami gyökeres átszervezés nem érte a népet. Így például a baskír törzsrendszerben ma is megtaláljuk az ősmagyar Gyarmat- és Jenő-törzset Jurmatī és Jenej alakban, holott a baskírok jóval több mint ezer éve elszakadtak a magyarságtól. Ugyanitt a Bulár és Kataj törzsnévben az ősi

bolgár és kitaj nép emléke maradt fenn. De nemcsak a törzsnevekben, hanem a gyorsabb, nagyobb változásnak kitett nemzetiségnevek között is sok száz éves népnevek bukkannak elő, ősi történeti kapcsolatok nyomát őrizve. Ilyen például a Kipcsak, Merkit és Szárt nemzetségnév. Az altáji tatárok nemzetségnévei szintén régi török és mongol népneveket őriztek meg, mint: Naiman, Mürküt, Kipcsak, Mongul. Sőt a teleutok egyik nemzetsége fenntartotta az 1400 évvel ezelőtt virágzott Tölös törzs nevét.

Ha most a székely nem- és ágneveket végignézzük, rögtön szemünkbe tűnik, hogy néhány nem értelmezhető név kivételével minden esetben magyar névvel van dolgunk, legyen az személynév vagy helynév. Török törzs- és nemzetségnévet egyáltalán nem találunk. Márpedig ha a székely törzs közvetlen folytatása lenne egy török törzsnek, nem hihető, hogy a nem- és ágnevek közt ne maradtak volna ennek nyomai. A székelység lehet török vagy más keleti eredetű, azonban XV. századból ismeretes nemzetségi szervezetét kétségtelenül Magyarországon nyerte.

Mint Németh Gyula megállapította, a székely nem- és ágnevekben három csoport különböztethető meg. Világosan helynévből keletkeztek a következő nem- és ágnevek: Halom, Sepród, Meggyes, Telegd, Vaja, Ecken, Kürt és Jenő. Emellett valószínűleg idetartozik Pozson, Dudar, Szovát és Besenyő ágnev, jöllehet ezek kivételesen mint személynévek is előfordulnak. A második tisztán kivehető csoport a személynévek csoportja: György, Péter, Gyerő, Vácmán, Náznán és feltehetőleg Bud, Gyáros és Szomorú. Vannak olyan nem- és ágnevek, amelyekről nem tudjuk eldönteni, hogy melyik csoportba soroljuk őket, mert egyaránt előfordulnak mint személynév és helynév. Ezek: Ábrán, Adorján, Balácsi, Boroszló és Karácson. A harmadik csoportot két néprésznev alkotja: Új-ág és Nagy-ág.

Vajon lehet-e ebből a három nemzetségnév-csoportból valami történeti következtetést levonni? Szét lehet-e a csoportokat időbelileg választani? Azt hisszük, hogy igen!

Hamar végezhetünk a harmadik csoport néprészneveivel. A két Új-ágat és Nagy-ágat kétségtelenül újabb változások hozták létre.

Sokkal nehezebb kérdés, hogy a helynevek és személynevek csoportja közül melyik eredetibb. Szerencsére van néhány olyan nem- és ágnevünk, amely többször is előfordul, s amelyről ezáltal feltehetjük, hogy már az eredeti megbontatlan nemzeti szervezeten is szerepelt.

Az eredeti nemzeti szervezeten, mint mondtuk, a nem négy ága egyikének nevét viselte. Ott, ahol ez így maradt, a nevek az eredeti állapotot tükrözik. Ilyen a Halom-nem Halond-ága és a Meggyes-nem Meggyes-ága. A különböző székéből fennmaradt azonos nevekről – amilyen a Maros-székben és Kézdi-székben egyaránt meglévő Jenő-nem, továbbá a Maros- és Kászonszékben egyaránt meglévő Halom-nem – szintén fel lehet tennünk, hogy még abból az időből származnak, amikor a nemzetségek még nem váltak egymástól. Arra is építhetünk, hogy a rangban első, legfontosabb széknek, Telegdi-széknek neve Telegd alakban az Adorján-nemben mint ágnev szerepel. Minthogy a Telegdi-szék, illetve szervezet az, amelyet időben és térben legmesszebb tudunk visszafelé követni, s amelyről feltettük, hogy az eredeti anya-szervezet volt, a Telegd ágnevet legalább ilyen réginek kell mondanunk.

Mivel mind a négy nem- és ágnev: Halom, Jenő, Meggyes és Telegd kétségtelenül a helynévi eredetű ágnevek csoportjába tartozik, ezt kell eredetinek tekintenünk.

A személynévi eredetű ágnevekről, mint amilyen György, Péter, Gyerő, Vácmán, nem is feltételezhetjük, hogy régiek volnának, mert ezek keresztény személynevek. Az is feltűnő, hogy pogány magyar vagy török személynevet nem találunk a székely ágnevek között, ugyanakkor, amikor a magyar nemzetségek neve nagyrészt ilyen eredetű. A személynevek csoportja tehát kétségtelenül újabb keletű.

Mindebből azt következtetjük, hogy a helynevek csoportja eredetibb, és az ősi szervezetnek helynév eredetű nem- és ágnevei voltak.

Magyarországi példák alapján pontos választ adhatunk a kérdésre: Hogyan keletkezhet helynévből törzs-, nemzetség- vagy ágnev?

Egyik legnevezetesebb ősi nemzetségünk az Oslí-nemzet-ség. Bár neve török eredetű és több ismert nevezetes tagja is viselte, a nemzetséget egy időben új névvel Csornának is nevezik. Ezt a nevet a nemzetség a Sopron vármegyei Csorna faluról kapta, amely birtokainak központja volt, és ahol a nemzetségi monostor állott. Ezenkívül több magyar nemzetséget ismerünk, amely a XIII. században használt nevét arról a helyről nyerte, ahol a nemzetség lakott. Ilyen a Káta-nemzetség, amely a török eredetű Katay (Káta) helységről, a Nádasd-nemzetség, amely a Vas vármegyei Nádasd faluról, a Németi-nemzetség, amely a Baranya vármegyei Németi faluról nyerte nevét.

A török törzsszervezetekből is sorolhatnánk fel egy sereg példát, de azt hisszük, ennyi is világosan bizonyítja, hogy a helynévről elnevezett nemzetségnevek annak a helynek nevét őrzik, ahol a nemzetség eredetileg lakott. E szerint tehát a helynévi eredetű ágnevekből meg tudjuk állapítani, hogy az illető ág eredetileg hol lakott; a Telegd-ág a Bihar vármegyei Telegden vagy vidékén, a Meggyes-ág valamelyik magyarországi Meggyes faluban, a Halom-ág egy Halom nevű helyen, a Szovát-ág Szovát vidékén, az Ecken-ág Veckend vidékén, a Pozson-ág pedig – ha itt nem személynévvel van dolgunk – Pozsony vidékén.

Ebből az eredetre vonatkozóan kiderül, hogy a székely ágak Magyarország különböző vidékeiről származnak. Ugyane mellett szól egyébként az a körülmény is, hogy a mai székelység antropológiai és nyelvjárási szempontból nagyon eltérő csoportokra oszlik.

Még ennél is többet mond a Kürt, Jenő és Besenyő ágnév, ezek ugyanis eredetileg törzs-, illetve népnevek voltak. A magyarságnak hét régi törzse volt: Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér és Keszi. A mai hazában megtelepedett törzstörzsedékek sok esetben azt a nevet nyerték szállástelepeik számára, amelyik törzsbe tartoztak. A Kürt törzs egyik törzsedékét Kürtnek, a Jenő-törzs törzsedékét Jenőnek nevezték. Hasonlóképpen a csatlakozott besenyő néprészek szállásait a környező lakosság Besenyőnek nevezte. A székely Kürt, Jenő és Besenyő

nyő ágnevek tehát tulajdonképpen egy kis kürt, jenő és besenyő néprészt jelentenek.

A helynévi anyag, ami az ágnevekből rendelkezésünkre állt, nem elég nagyszámú, mert sok ágnév megváltozott. De ha arra gondolunk, hogy csaknem minden ágnév átment a Székelyföld helynévanyagába és fennmaradt mint helység- vagy dűlőnév, valószínű, hogy a XVI. század előtt eltűnt régi ágnevek is megmaradtak a székely földrajzi nevekben. Ha tehát egy egészen jellemző magyarországi helynevet találunk, amelynek keletkezése itt nem magyarázható meg, a székelység és az illető vidék lakossága között összefüggést kell sejtenuünk.

Különösen egy Nyugat-Magyarországra utaló helynévcsoport ragadta meg már régen a kutatók figyelmét. Pozson ágnéven kívül találunk a Székelyföldön Ráb pataknevet, Moson helységnevet és Zobor hegynévet. A Moson és Ráb helynevek azért tűnnek különösen fontosnak, mert röviddel a honfoglalás előtt Moson vármegye és a Rába vidékén lakott az avarság utolsó maradványa, és ezeket minden bizonnyal itt találta és törzsszervezetébe fogadta a honfoglaló magyarság. Feltehető tehát, hogy e Fertő vidékére utaló székely nevek avar néprész emlékét őrzik.

Mindebből azt a döntő fontosságú következtetést vonhatjuk le, hogy a székelység nem egységes eredetű, hanem a magyarság különböző törzseiből és a magyarsághoz később csatlakozott keleti népelemekből tevődött össze.

Korábban viszont megállapítottuk, hogy a székelység összességében magyartól eltérő, keleti eredetű nomád életmódot folytató nép volt. Hogyan egyeztethető össze ez a két állítás?

A magyarság évszázadokat töltött török népek körében. Ez az érintkezés a magyarság kialakulására döntőleg hatott. Magát a törzsszervezetet is valószínűleg török vezetőréteg alakította ki. Emellett a törzsek török néprészek csatlakozásával is gyarapodtak. A székelység Kürt- és Jenő-ága minden bizonnyal a Kürt és Jenő törzs török eredetű nomád elemeiből került ki.

Fel kell tennünk most a kérdést: lehetséges-e, hogy ilyen különböző eredetű elemekből olyan nép jöjjön létre, mint a székelység? Ha a nomád törökség társadalmi berendezkedését és a törzsek, nemzetségek alakulási törvényeit figyelembe vesszük, a kérdésre igennel felelhetünk.

A nomád törzs nem lassú, organikus fejlődés eredménye, nem szilárd társadalmi alakulat, hanem önálló aulok, nemzetségek változó csoportosulása. Az egyik nemzetségi alcsoport ma ehhez a nemzetséghez tartozik, holnap talán egy másikhoz. Az egyik nemzetség ma egyik törzshöz tartozik, holnap talán egy másikhoz. A társadalmi egységek leválása és csatlakozása a nomád törzsszervezetekben mindennapos jelenség. Egy nomád nemzetséget vagy törzset vagy az egymás mellett élő aulok, nemzetségek önkéntes egyesülése és szervezkedése, vagy felülről ható szervező erő hozhat létre. Ha egy törzs tekintélyes főnökével a többi törzs között vezető szerephez jut és birodalmat alapít, a vezető törzs szervezi meg az alá tartozó törzset, nemzetségeket. Ha egy törzsszövetséghez újabb népelemek csatlakoznak, ezeknek a csatlakozott, alacsonyabb helyzetű néprészeknek új helyét a vezértörzs határozza meg; ez jelöli ki, hogy hol, milyen hadi köteleességeket tartoznak teljesíteni, és amennyiben szükség van rá, ez szervezi át őket. Általában a felső hatalomnak módjában áll egy nomád törzset átszervezni, vagy különálló kisebb egységeket: aulokat, nemzetségi alcsoportokat törzssé szervezni anélkül, hogy ezzel a nép életében bármilyen lényeges változás állna be. A kis önálló aulok, nemzetségi alcsoportok továbbra is ugyanúgy végzik funkciójukat, mint azelőtt, csak a keret változott meg.

A nomádok társadalmi berendezkedését szem előtt tartva tehát a székely törzs keletkezése minden nehézség nélkül elképzelhető olyan módon, hogy a Magyarországon szerte élő nomád aulokat, nemzetségeket egy vezető hatalom egyesítette és szervezte meg. Erre utal a székely törzsszervezet mesterséges felosztása is.

Megszervezésük az oguz törzsszervezet mintájára történt. Az oguzok hat törzsből állottak, és minden törzsben négy nemzetség foglalt helyet. Ha végignézzük az oguz nemzetségek neveit,

különböző eredetű török népek és törzsek nevei tűnnek szemünkbe, mint például: Alajontlu, Becsene, Kaji.

A székely törzs szervezet hasonlóképpen hat nemből állt, és minden nem négy ágat foglal magában. Az ágak hasonlóképpen eltérő eredetű néprészekből szerveztettek egygé. Mi csak a күrt, jenő, besenyő és talán avar alkotórészt ismerjük, de közöttük szerepelhettek más keleti népelemeink is.

*

Az elmondottakkal eljutottunk a kérdés velejéhez, a székelység eredetéig, a kialakulás idejére és körülményeire azonban semmi közelebbit sem tudtunk megállapítani. A csigla és székely név eredetének vizsgálatával próbálunk további támpontokat szerezni.

A Hun krónika szerint a visszahúzódó székelyek a Csigla-mezőn telepedtek meg. Thúry József valószínű magyarázata szerint a csigla lehet helynév is, közszó is. Eredete szerint török szó, melynek jelentése: „gáthely, gyepű”.

Nézetünk szerint a krónika fenti adatában egy régi közszó maradt fenn. A név Magyarországon más helyen is előfordul. A Veszprém vármegyei Csöglye helynév 1340-ben Chigla (Csigla) alakban tűnik fel. A falu környékén található besenyő helynevek arra engednek következtetni, hogy besenyő eredetű névvel van dolgunk. Minthogy egyszer székelyekkel, máskor besenyőkkel kapcsolatban fordul elő a név, nyilvánvaló, hogy az a magyarság keleti elemeinek nyelvében élt mint közszó. Hogy a határvédelmet ellátó székelyek és besenyők a gyepűt saját nyelvükön csiglának nevezték és a gyepű, illetőleg csigla mellett laktak, bizonyára ismeretes volt a fejedelmi, később királyi udvarban is. De a XIII. századra, amikor a Hun krónika keletkezett, a közszó emléke már elhomályosult, és azt a hagyományt, hogy a székelyek a csigla mellett laktak, úgy értelmezték, hogy egy Csigla nevű hely mellett laktak. Így került be a krónikába Csigla-mező.

A székely név eredetéről számos magyarázat látott napvilágot. A legvalószínűbbnek tűnt Thúry Józsefnek Németh Gyula

által is elfogadott értelmezése. Eszerint a székely név a török *szikil* szóból származik, melynek jelentése „uralkodó fia, herceg”. Szikii tehát eredetileg méltóságnév volt. A törökségben számos példa van arra, hogy egy méltóságnév válik törzsnévvé. A törzset ugyanis kezdetben vezetőjéről „szikil törzse”, azaz „herceg törzse” néven emlegetik. Később a név leegyszerűsödik, és maga a méltóságnév – szikil – jelöli a törzset.

A székelység tehát egy magyarországi szikil, azaz herceg törzse volt. Valószínűleg ő lehetett a törzs megszervezője, és ő telepítette le a gyepűk, csiglak mellé. Amennyiben a Hun krónikának a székelyek eredetére vonatkozó része más tekintetben is hagyományra megy vissza, nem lehetetlen, hogy Csaba királyfi, aki a krónika szerint Attila halála után a hunok és egyben a székelyek ura volt, az első szikil nevét tartotta fenn. Ha azt vesszük figyelembe, hogy a krónika Csabától származtatja Edement és az Aba-nemzetséget, és a honfoglalók között egyaránt szerepelteti Edement és a székelyeket, nem alaptalanul kapcsolhatjuk az Aba-nemzetséghez a szikil méltóságot; annál is inkább, mert az Aba-nemzetség volt a csatlakozott török nemzetségek között a legelőkelőbb, és egy XIII. századi tagja még viselte a Csaba nevet.

Annyit biztosabbra mondhatunk, hogy a székely törzsszervezet a fejedelmek korában, a X. század második felében keletkezhetett. Ha a történeti helyzetet tekintjük, keletkezésének idejét az augsburgi vereség (995) után kell tennünk, amikor a magyarság keleti eredetű kalandozó elemei erősen meggyengültek, a fejedelmi hatalom erősödni kezdett, és támadás helyett védekezésre szorulva, a gyepűk és határvédő népek megszervezése szükségessé vált.

*

Szólnunk kell még krónikáink hagyományairól, a hun eredet kérdéséről és arról, hogy a székelyeket itt találta-e a honfoglaló magyarság.

Ami a hun kérdést illeti, tudjuk, hogy a hunok Attila birodalmának felosztása után Kelet-Európába vonultak. Bár nagy

részük ezt később elhagyták, kisebb maradékaik belekerültek az ott kialakult bolgár törzsszövetségbe. A Fekete-tenger mellé lehúzódt magyarság kétségtelenül bővült ezekkel a bolgár elemekkel is. Nem lehetetlen tehát, hogy hun töredékek a bolgárokon keresztül bejutottak a magyar törzsszervezetbe, és később mint török nomád népelem részévé lettek a megalakult székely törzsnek. Ha van magva a székelyek hun hagyományának, ennek ez az egyetlen történeti lehetősége.

Anonymus és a Hun krónika összehangzó véleménye szerint a székelyek Magyarországon talált nép voltak. Ugyanakkor azonban a krónika úgy tünteti fel, hogy a magyar honfoglalókkal ők is bejöttek. Nézetünk szerint ennek az ellentmondó kétféleségnek történeti alapja van. A nyugati végeken talált avarok, akik később belekerültek a székely törzsszervezetbe, őrizték annak tudatát, hogy ők a honfoglaláskor már Magyarországon éltek. A magyarság korábban csatlakozott keleti elemei pedig – később szintén székelyek – valóban részt vettek a honfoglalásban, és megőrizték ennek emlékét.

A székelység tehát bár a magyartól eltérő keleti eredetű nép, s ereiben talán a Kelet-Európába visszahúzódt hunok és Dunántúlon maradt avarok vére is csörgedez, olyan régen egyesült és elkeveredett a magyarsággal, nyelvét olyan régen felvette, hogy az eltelt évezred alatt teljesen magyarrá vált.

II.

A magyarság nagy általánosságban kétféle eredetű népelemből alakult ki: finnugor és török elemből. Az ugor elem már az Urál vidéki hazában szoros kapcsolatba került török népekkel. Ez az érintkezés nemcsak életmódjára és nyelvére ütötte rá bélyegét, hanem a népi összetételben is nagy változásokat hozott. Az ugor eredetű népességre török onogur vezetőréteg telepedett; megszervezte és régi lakóhelyéről elmozdítva dél felé irányította. A magyarság így belekerült a nomád törzsek nyugat felé irányuló forgatagába. Az itt sodródó török népek között mintegy háromszáz évet töltött. Ez idő alatt igyekezett életmódjában

hozzájuk igazodni. Részesévé vált nomád birodalmaknak, néprészek leválása által vérveszteséget szenvedett, és magába fogadott tiszta nomád életmódot folytató török elemeket.

Az ily módon felgyarapodott honfoglaló magyarság kétféle eredetű eleme kétféle életmódot folytatott. Az ugor magyarság félnomád volt. Fő foglalkozása ugyan az állattenyésztés, de emellett jelentékeny mértékben foglalkozott földműveléssel és halászával is. Ugyanakkor a csatlakozott török népelemek legnagyobb része tiszta nomád életet élt. Ezeknek a népelemeknek a számát gyarapították a honfoglaláskor a Fertő vidékén talált avar maradékok.

Az új hazában a magyarság földhöz nem kötött harcias népeleme – talán az úgynevezett fekete magyarok – tovább folytatták régi életmódjukat. Közülük kerültek ki egész Európát rettegésben tartó kalandozóink. Lakóhelyül elsősorban az Alföld állattenyésztésre alkalmas sík, füves, rétes területeit választották. Mint a nomád törökök általában, kisebb családi közösségekben, aulokban nomadizáltak. Az egymás mellett élő, legtöbbször egymással rokon aulok a telet egy közös téli szálláson töltötték. Ez az állandó jellegű téli szállás volt a magyarság keleti elemeinek kezdetleges faluja. Nevét a falu vagy a családfőről, nemzetségfőről nyerte, vagy ha a környezetétől elütő eredetű, más törzsbeli volt, a szomszédok annak a törzsnek, népnek a nevét ruházták rá, amelyből lakói kikerültek.

A magyarság keleti elemei a magyar törzsekhez képest alacsonyabb rendű helyzetben voltak, mert – mint már beszéltünk róla – a csatlakozott népeknek csatában való előjárás és határvédelem volt a kötelességük. Miután 955-ben az augsburgi csatában kalandozóink döntő vereséget szenvedtek, a magyarság békés ugor eleme került felül. A fejedelmi hatalom megerősödött, s minthogy mindinkább szükségessé vált a védekezés megszervezése, a csatlakozott keleti elemeket határvédelmi szervezetbe tömörítették. Az ország különböző vidékein lakó nomád aulokat, nemzetségi alcsoportokat környezetükből kiemelve egyesítették, az oguz törzsszervezet mintájára megszervezték, és a gyepük, „csiglák” mentén letelepítették.

Az új egyesített határvédő törzs feje a szikil lett; feltehetőleg a legelőkelőbb török eredetű nemzetségnek, az Abának egyik feje, Csaba herceg. Róla nyerhette a törzs nevét: „szikil törzse”, vagy ahogy később leegyszerűsödött formában hívták, „szikil”, azaz székely. A törzs tagjai azonban egyesítésük idején már magyar nyelven beszéltek, csupán életmódjuk és műveltségük különböztette meg őket a magyarságtól. Keleti hagyományait tovább is őrizték, mind berendezkedésükben, mind kulturális téren. Legjellemzőbb hagyományos kincsük a székely rovásírás volt, melyet elmagyarosodásuk után, a magyar nyelvre alkalmassá téve, még századokon át használtak.

A nomád műveltség magyarországi letéteményese az újonnan szervezett székely törzs és a vele egy életmódot folytató besenyőség lett. A székelységnek mint csatlakozott népnek – a besenyőkhöz hasonlóan – a határvédelem volt a kötelessége. Kisebbségi töredékeit a nyugati végek védelmére Moson, Pozsony és Nyitra vármegyébe telepítették, kiegészítve az ott lakó határvédő besenyők láncolatát. Legnagyobb tömegük azonban Bihar vármegyében a három Körös és a Berettyó völgyét szállta meg. Itteni központjuk a Sebes-Körös völgyében fekvő Telegd lehetett. A telegdi székelyek földje még nem volt széttagolva kerületekre. Az itt élő székelység hat nemre és huszonnégy ágra oszló egyetlen törzsszervezetben élt. Ez volt az ősi anyaszervezet, amelyből idők folyamán a többi kivált.

Midőn Szent István uralma alatt a magyarság a Szamos és Maros irányában mélyebben benyomult Erdélybe, a bihari gyepük feleslegessé váltak. Ugyanekkor szükségesnek mutatkozott az erdélyi végek megerősítése. A határvédő székelység tehát megkezdte kelet felé irányuló költözését. Bizonyos, hogy nem egyszerre vándorolt át mai lakóhelyére, hanem szakaszonként, amint újabb és újabb lakatlan vagy gyéren lakott területek kerültek megszállás alá.

A székelység erdélyi megszállásában három fázisra különböztetünk meg: 1. a XI. század elején betelepülés az Erdélyi-medencébe; 2. a XII. század elején előnyomulás a Hargitáig; 3. A XIII. század első felében előnyomulás a Kárpátokig.

Mint Kniezsa István megállapította, a magyarság a XI. században az Erdélyi-medencének még csak középső területét szállta meg; a Szamos felső vízvidékét, továbbá a Maros középső szakaszának és a két Küküllő alsó szakaszának környékét. A többi területet hatalmas erdőségek borították. Mindemellett ez sem volt teljesen lakatlan. A helynevek tanúsága szerint az erdős hegyek alján gyér szláv népesség tanyázott. A későbbi Marosszék, Csikszék és Bardócszék vidékén ugyan elenyészően csekély lehetett a szlávság, Háromszék és Aranyosszék területén azonban jelentős szláv népességet kell ez időben feltennünk. Háromszékben például szláv eredetű Lisznyó, Szacsva, Borosnyó, Doboly, Zágon, Papolc, Kovászna, Gelence, Esztelnek, Torja, Karatna, Csernáton, Dálnok neve, míg Aranyosszékben és vidékén Torockó, Dombró, Gerend, Polyán, Lóna.

Rásonyi Nagy László szerint a Barcaságon török eredetű helynevek is találhatóak. Ilyen talán Brassó, Barca, Tortillou, Tatrang, Tömös, Zajzon és Törcs neve. Az a körülmény, hogy ezek a magyarság és németiség nyelvébe is átkerültek, arra engedne következtetni, hogy a Barcaságra még a XI., XII. században szivárogtak be Havaselvéről kisszámú török népelemek: besenyők, uzok vagy kománok. Ez a korai gyér törökség adott talán nevet az Olt melletti Uzon falunak is.

E gyéren lakott medencékkel ellentétben Udvarhelyszék magyarsága teljesen lakatlan volt.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy ez a részint lakatlan, részint szláv és török elemektől lakott terület a magyarság megtelepedése előtt nem tartozott Magyarországhoz. A Kárpátok láncolatát már a honfoglalás óta Magyarország határának kell tekintenünk. Az ezen belül elterülő erdős, hegyes, megszállatlan vidék gyepeivel, védelmi övezet volt, mely Szent István óta mint királyi birtok a várispánok fennhatósága alatt állott.

Erdély középső és alsó részén a várispánságok felállításakor három vármegye alakult. A Maros és Aranyos mellékét a bihari hegyektől a Kárpátokig hosszú keskeny sávban Torda vármegye foglalta el. Körülbelül az a terület ez, amelyen később Torda-Aranyos és Maros-Torda vármegye alakult meg. Az eredeti Torda vármegyébe később mélyen beékelődött a marosi

székelyek földje, annak jelét őrizve, hogy az itt lakó székelység Torda vármegye felállítása után települt ide. Egészen hasonló módon ékelődött be Torda vármegye területébe az aranyosi székelyek földje is a XIII. század második felében.

A két Küküllő vidékén alakult meg Küküllő vármegye. A XII–XIV. században nagyjából azt a területet foglalta el, amelyen a mai Kis-Küküllő vármegye terül el. Megalakulása-kor azonban keleti határa feltehetőleg szintén messze kinyúlt a Kárpátokig, magába foglalva Udvarhely és Csik vármegye területét.

Dél-Erdély Fehér vármegye néven a gyulafehérvári ispán igazgatása alá került. Fehér vármegye régi kiterjedését pontosan meg tudjuk állapítani, mert elszórtan fekvő kisebb darabjai a székelyek és szászok betelepülése után is megmaradtak a vármegye fennhatósága alatt. Ezek a később Felső-Fehér vármegye néven ismert kis elszórt területek bizonyítékai annak, hogy Fehér vármegye határa egészen a Kárpátokig terjedt ki, magában foglalva a későbbi Alsó-Fehér, Szeben, Nagy-Küküllő, Fogaras, Brassó és Háromszék vármegyék területét.

Fehér vármegye Székelyföldön fekvő darabjai a következők:

a) Bálványosvár és tartozékai: Szárazpatak, Peselnek, Altorja, Feltorja, Karatna, Volál, ma Háromszék vármegye északi részén. Nagyrészt a kézdi székely eredetű Aporok birtoka volt. A XIV. században nagyszámú rutén elem lakta. Területe átnyúlt az Oltig, ahol Zsombor, Gerebenc és Oltszeme falvak fekvtek. 1365-ben területileg hozzátartozott a ma Csik vármegyében fekvő Lázárfalva is, ahol korábban besenyők laktak. Az itteni besenyők szívósságát bizonyítja, hogy Lázárfalván és a szomszédos Kozmásan 1614-ben még több besenyő nevű jobbágy élt: Urkon, Boga és talán Kajcsa; *b)* Az Olt Brassó melletti kanyarulatában terült el Székföld, melynek falvai Árapatak, Hidvég és Erösd voltak. Székföldet Akadás fia, Vince ispán, sebesi székely kapta 1252-ben a királytól; *c)* Az Olt következő kanyarulata mellett Alsó- és Felső-Rákos, ahol a tatárjárás előtt besenyők laktak. Emlékük számos helynévben maradt fenn, mint Töpe-hegy, Besenyő, Barót stb.; *d)* Törcs-

vár tartozékai: Márkos, Nyén, Bodola, Pürkerec, Tatrang stb. Brassótól keletre. Egy részük később Brassó vármegyéhez, másik részük Háromszékhez került.

Ezek a területek azért maradtak Fehér vármegye fennhatósága alatt, mert vagy fontos királyi várak, illetőleg azok tartozékai voltak, vagy már a székely betelepülés előtt magánbirtokba kerültek, vagy pedig idegen népelemek lakták.

A régi egyházi beosztás körülbelül megfeleltethető a vármegyei beosztásnak. A tordai és küküllői főesperesség mellett Erdély déli részén a fehérvári (albai) főesperesség terült el.

Mivel a Szent István uralkodása alatt megalakult három vármegyének – mint már említettük – csak a belső, Maros–Küküllő vidéki részén telepedett meg a magyarság, a XI. század folyamán átköltözött bihari székelység – határvédelmi szolgálata következtében is – a medence gyeplő felé néző oldalán szállt meg, éspedig a Maros, Küküllő és Sebes völgyében Marosvásárhely–Meggyes–Nagyselyk–Szászsebes vonalán.

A helységnevek képzésmódjából is következtethetünk arra, hogy mai lakóhelyükön először Marosszék területét szállták meg. A helyneveket ugyanis koronként általában eltérő módon képezték. A magyarországi helynévadás tanulmányozása folytán kiderült, hogy a legrégebbek a törzs- és népnevekből továbbképzett alakban keletkezett helynevek, tehát Nyék, Megyer, Kürt, Besenyő, Székely, Varsány, Kálozd stb. Igen korai, valószínűleg még ezzel egy idejű, de tovább is élő helynévadási mód a falunak egyszerű személynévvel való megnevezése, tehát: Árpád, Szabolcs, Koppány, Hermány, Bencenc, Bó. A XIII. századtól kezdve általában a birtokos neve után hozzátesszik a -falva, -laka, -háza szót, de itt-ott még a régi képzés is előfordul.

Ha most Maros és a többi szék neveit ebből a szempontból vizsgáljuk, az tűnik ki, hogy a legtöbb korai jellegű egyszerű személynévből képzett helységneve és legkevesebb -falva képzés a Maros-völgyben található. Itt találjuk: Bó, Kál, Ernye, Agárd, Csejd, Tompa, Csóka, Szövérd, Uraly, Bánd, Kölpény helységeket. A Küküllő felső völgyében viszont aránylag több -falva, -háza képzésű helységnevre bukkanunk. Mai lakóhe-

lyükön tehát a székelyek Marosszék területét szállták meg legkorábban.

Meggyes, Selyk és Sebes vidéke szintén XI. században megszállt terület. Meggyes és Selyk korai székely szállásvidék jellegére az az említett körülmény enged következtetni, hogy a később itt keletkezett szász székek 1402-ig a székely ispán fennhatósága alatt állottak. Lehetséges, hogy Meggyes az ismert székely Meggyes-nemről, illetve ágról nyerte nevét. A Sebespatak vidéke pedig 1224-ig székely terület volt. A sepsi – helyesebben sebesi – székelyek innen költöztek át későbbi hazájukba.

Míthogy az Erdélybe települt székelység egymástól távol eső vidékeket szállt meg, eredeti nemzetségi szervezete megszűnt. A megoszlás részleteiről semmit sem tudunk, csak menetét tudjuk a későbbi adatokból visszakövetkeztetni. Ezek szerint az elnyert új területet a székelység felosztotta huszonnégy ága között. Az új terület megszállása után annyi nemzetségi szervezet jött létre, ahány vidéket huszonnégy-huszonnégy részre osztottak. Bizonyára így keletkezett egy-egy új nemzetségi szervezet a Maros és Sebes vidékén. Maga az anyaszervezet valószínűleg a Küküllők vidékét szállta meg.

A XII. század folyamán a székelység tovább nyomult keleti irányba, és első foglalóként megszállta a Székelyföldnek Hargitáig terjedő lakatlan részét. Ezt a területet, amelyen Udvarhelyszék alakult ki, a telegdi anyaszervezet szállta meg. Az itt lakó székelységet egészen a XIV. századig „Siculi de Telegd” néven említik. A telegdi székelyek a marosi székelyekkel együtt a telegdi főesperesség alá tartoztak. Ez a kapcsolat valószínűleg annak emlékére őrzi, hogy a marosi székelység nem sokkal korábban szakadt ki a telegdi anyaszervezetből. A Küküllő mentén lakó székelyek egyik szervezete Udvarhely megszállásával egyidejűleg Kézdi vidékén telepedett meg, a később kivált kézdi és aranyosi székelyek közös őshazájában.

A marosi székelyek a Maros völgyét védték, a telegdiek pedig a Hargitán átvezető utakat őrizték egészen az Oltig, ahol a határvédelmet a Rákos és Barót vidéki besenyők látták el. Míthogy itt egységes védelmi vonalról van szó, amelyen túl

már a gyepűelve terült el, valószínű, hogy a Rákos vidéki bese-nyők a székelyek keletre húzódásával egyidejűleg telepedtek meg; feltehetőleg a XII. század első felében.

A XIII. század folyamán a székelység a Kárpátok vízválasztójáig nyomult előre, s ezzel lényegében megszállotta azt a területet, amelyen ma is lakik. A Csiki-medencébe Udvarhely felől költözött be a telegdi székelység. Legalábbis erre enged következtetni az a körülmény, hogy Csik egyháziilag a telegdi főesperességhez tartozott. A Csiki-medencéből kiindulva szállták meg azután a század végén, vagy 1300 körül Gyergyót és Kászont. 1332-ben Gyergyóban már két, Kászonban pedig egy plébániát ismerünk. Mindkettő a csiki esperesség alá tartozott.

Mind a telegdieknek Csikba, mind a csikiaknak Gyergyóba és Kászonba való települése a már említett módon történhetett, vagyis a megszállandó terület felosztották huszonnégy-huszonnégy részre, s az anyaszervezetnek minden ága bocsátott ki rajokat. Így magyarázható meg, hogy Kászonban szintén teljes hat nemből álló nemzetségi szervezet alakult meg.

A kézdi, orbai és sepsi székelyek szintén a XIII. század első felében telepedtek meg a mai Háromszék területén. 1211-ben és 1222-ben a Barcaságot bíró német lovagrend határainak megállapításakor még nem szólnak róluk. 1224-ben kifejezetten Sebes (azaz Szászsebes) földjén lakó székelyeket említ a szászok szabadságlevele. Viszont 1252-ben Székfölde határának megállapításakor már mai lakhelyükön találjuk a székelyeket. Kétségtelen tehát, hogy a sepsi székelyek 1224 és 1252 között költöztek mai lakóhelyükre.

Valamivel korábban telepedhetett meg a Feketeügy mellékén a kézdi székelyek öt neme. Ezek ugyanis új lakóhelyükön külön főesperességet kaptak a sepsiekkel ellentétben, akik – nyilván később érkezve – nem tudtak külön főesperességet kivívni maguknak, hanem megmaradtak a gyulafehérvári főesperes egyházi fennhatósága alatt.

Az orbai székelyek feltehetőleg a sebesieknél is később költöztek át. Régi hazájuk, Orbó ugyan Sebes mellett fekszik, de új hazájukban egyháziilag mégsem lett semmi kapcsolatuk a sebesiekkel, hanem a kézdi főesperesség alá tartoztak.

A kézdi székelyek és az aranyosi székelyek egyaránt Szászkezd vidékéről származnak, de míg a kézdi széket megalapító székelyek öt neme már a XIII. század első felében kivált, a Kézden maradt hat nemből álló anyaszervezet a század második felében északra, az Aranyos mellé telepedett. Az Aranyos melléki tordai várbirtokot 1260 körül nyerték adományul V. Istvántól.

Mindent összevéve a székelység a XIII–XIV. század fordulójára megszállotta azt a területet, amelyen ma is lakik. A XIV. század eleji állapotot egységesen tükrözi az 1332–33-ban készült pápai tizedlajstrom, amely a két márkánál nagyobb jövedelmű plébániákat név szerint felsorolja.

Az alábbi adatok a Székelyföld 1332-i egyházi felosztását és a plébániák számát tüntetik fel.

Telegdi főesperesség:

Marosi esperesi kerület:	50 plébánia
Erdőházi (= udvarhelyi) esperesi kerület:	38 plébánia
Csiki esperesi kerület:	17 plébánia
(ebből Gyergyó területére esik 2, Kászonra 1 plébánia)	

Fehérvári főesperesség:

Sepsi esperesi kerület:	35 plébánia
(ebből Bardóc területére esik 6, a Barcaság területére 1 plébánia)	
<i>Kézdi főesperesség:</i>	17 plébánia
(ebből Orbaiszék területére egy plébánia sem esik, bár területileg hozzá tartozott)	

Tordai főesperesség:

	40 plébánia
(melyből Aranyosszék területére 11 esik)	

A lajstrom kirívó hiányossága, hogy Orbaiszék területéről egyetlen plébániát sem közöl, holott ez ekkor már lakott vidék kellett legyen. Nem hihető, hogy a földrajzilag egységes Feke-

teügy medencéjének csak egyik oldalát szállta volna meg a székelység. Ha nem véletlen kihagyásról van szó, a hallgatásnak különleges egyházi okai lehettek. Legalábbis erre gondolhatunk azt tudva, hogy száznegyven év múlva az orbaiak régi jogaikra hivatkozva az erdélyi püspök egyházi törvényszékét nem ismerték el, s parancsait nem teljesítették. Jellemző továbbá a jegyzék hiányos voltára, hogy Aranyosszékben – ahonnan egy 1291-ben kelt oklevél 28 helységet sorol fel – csak 11 faluról, illetve egyháZRól tesz említést, és Felvincet meg sem említi.

Miután a végleges elhelyezkedés megtörtént, megindult a területi szervezkedés. A területi szervezetek, amelyek többnyire földrajzi egységekben alakultak ki, kezdetben terra (*föld*), districtus (*kerület*) névvel tűnnek fel. A székrendszer a XIV. század második felében kezd elterjedni. Jogosan tehát csak ettől az időtől kezdve beszélhetünk székely székekről. A hét fő szék ekkor már kétségtelenül fennállott. Ezek Telegdi-, illetve Udvarhelyszék; Maros-, Csik-, Sepsi-, Kézdi-, Orbai- és Aranyosszék. Már a XIV. században kiválnak egyes fiúszékek. Ezek, úgy látszik, olyan területen keletkeztek, ahol már a megszálláskor részesedett mind a huszonnégy ág, tehát megvolt egy új teljes szervezet létrejövésének előfeltétele.

Így vált külön 1390-ben Csikszéktől a hat nemmel rendelkező Kászonszék. A csikiak ellenállása miatt azonban csak Mátyás királytól kapott szabadalomlevelük elnyerése után gyakorolhatták önállóan jogaikat; ti. hogy maguk közül válasszanak hadnagyot, bírót, és önálló törvényszéket tartssanak. Így vált külön Sepsiszéktől Miklósvárszék. Ez utóbbi Stibor vajda alatt (1395–99) kapott szabadságot külön törvényszék tartására. Főszéke, Sepsi még a XVI. században is perlekedett a különválás ellen, de önállóságát sikerült megőriznie. Így vált ki Csikszékből Gyergyószék. Ennek első kétségtelen bizonyítékát csak 1466-ból ismerjük. Udvarhelyszékből szintén két fiúszék vált ki: déli részén a Vargyas- és Uzonka völgyében Bardócszék; északnyugati részén pedig Keresztúrszék, Székelykeresztúr központtal. A XVI. században egyszer említik a Marosszéktől különvált Szeredaszéket

is, erről azonban bővebbet nem tudunk. Önállóságát nyilván hamar elvesztette.

A középkor végén tehát a székelység közigazgatási szervezete hét főszekre és öt-hat fiúszekre tagolódott.

*

A középkori székelység életmódjáról szólva szem előtt kell tartanunk, hogy a Székelyföldön két fő tájtypust különböztetünk meg: magas hegyektől körülvett medencéket és dombos folyóvölgyeket. Az előbbihez sorolható a gyergyói, csiki és háromszéki medence, az utóbbihoz Maros- és Udvarhelyszék területe. A megszállás idején a medencéket a hegyek lábáig összefüggő erdőségek övezték, míg a medencék középső sík területein mocsarak, „nyírek” terjengtek, kisebb mocsári erdőkkel tarkítva. A dombos folyóvölgyeket sűrű erdőség borította. Innen az udvarhelyi esperesség jellemző régi neve: Erdőhát. A Székelyföld alacsonyabb bükk- és magasabb fenyőerdei felett füves havasi legelőöv terült el.

A megszálló székelyek ugyan mindenütt a medencékben, folyóvölgyekben ütötték fel telepeiket, de hatalmas marhaállományuk arra kényszerítette őket, hogy az erdőségeket és havasi legelőket is kihasználják. Az új környezet a szarvasmarha-tenyésztésnek igen kedvezett. Legszembetűnőbb jele ennek, hogy a székelység egészen a XVI. század közepéig ökörsütéssel adózott. Ennek az a lényege, hogy a király koronázása, lakodalma és első fia születésekor mintegy önkéntes ajándékul minden telek, később minden négy-hat ökör után egy-egy ökröt adtak. Az ilyen ökrökre a király vagy a szék nevének kezdőbetűjét sütötték. (Innen az „ökörsütés” név.) Hogy milyen hatalmas marhaállomány volt ebben az időben a Székelyföldön, arra jellemző, hogy 1555 előtt 36–40 000 ökröt is eredményezett egy ökörsütés.

A lóállomány a hajdani állapotokhoz képest megcsappant. A magyarság keleti elemei, köztük a később beköltözött kunok, hatalmas ménesekkel rendelkeztek, és ennek megfelelően mindig lóhátról harcoltak. Erdős hegyvidéken azonban ez szükség-szerűleg visszafejlődött. A székelység középkor végi társadalmi

berendezkedéséből, a lovon harcoló lófők és a gyalogok közötti különbségből kitűnik, hogy ekkor már csak kisebb részük volt lótarató. Jelentékeny volt a székelység juhtartása is. 1522-ben például a gyulaféhevári egyház külön báránytizedszedőt küldött ki Székelyföldre. Vagyoni felsorolásokban és gazdasági feljegyzésekben juhok mellett mindig szó esik sertésekről is.

A székelység régi nomád állattartásának hagyományaként szilaj módon tartotta állatait; azaz télen is szabad ég alatt. A szilaj tartással a földművelő életmódra való áttérés után sem hagytak fel, sőt nyomaival még a legújabb korban is találkozunk. A múlt században például a Hargita Oroszhegyi-havasain még télen is szabadon legeltették a szarvasmarhákat és mokány lovakat. Mindamellett az állattenyésztés a földművelés térhódításával veszített korai nagy jelentőségéből.

A megszállott területet eleinte közösen bírták nemzetségi, illetve ági földközösség alapján. Amikor a XIII. században a végleges megtelepedés után a földművelés erőteljesen fejlődött, a telepek körül irtott szántóföldek és erdők legnagyobb részét a falvak felosztották maguk között, s így az ági földközösség helyébe a falvak szerinti földközösség lépett. Az egész falunak közös földbirtoka volt tehát, amelynek szántásra alkalmas részét egy vagy több évre felosztották egymás között. Az osztás sorshúzással, mégpedig nyilvánással történt: ezért hívták a kiosztott földet nyílföldnek. Az ilyen nyílföldeken termeltek a házi szükségletet kielégítő gabonát. A XVI. században a székelység főterménye a búza volt. Igen elterjedt emellett a zab, kisebb mértékben az árpa, kender és len termesztése. Fejlett gazdasági kultúrájukra fényt vetnek azok az újkor eleji adatok, amelyek szerint a földeket trágyázták, erdővédelmi intézkedéseket hoztak, és halastavakat építettek. A legelőket és erdőket a középkorban legnagyobbbészrt közösen birtokolták. A XVI. századig erdőket a legtöbb helyen még mindenkinek szabad volt irtani. Az irtott földek magánbirtokká váltak.

A középkor végi székely falvak határa tehát általában három részre oszlott: 1. közlegelő és erdő, 2. nyílföldek, 3. magánbirtok.

A székelység társadalmi kialakulása a gazdasági élet fejlődésével párhuzamosan haladt.

Kezdetben nem volt rendi különbség: minden székely egyenlően szabadnak számított. Bizonyos mérvű társadalmi különbség csak vagyoni téren állott fenn, hasonlóképpen a legkisebb nomád társadalmi egységben, az aulban levő viszonyokhoz. Itt a felső réteg a tekintélyes, nagy marhaállománnyal rendelkező nemzetségfő és családja; az alsó réteg a nagycsaláddhoz, aulhoz csatlakozott szegényebb szabad elem.

Az állattenyésztésen alapuló vagyoni, illetőleg társadalmi rétegződés jellemző vonása, hogy igen könnyen változhatott. A székelyeknél a földművelés meghonosodása és erdőirtás útján szerzett magánbirtok a főrendű réteg vezető helyzetét állandóvá, biztossá tette.

A székelyek társadalmi kettősségének első írásos nyomát 1407-ből ismerjük, amikor előkelőket és közrendűeket említenek Háromszék közgyűlésén. Ez a különbség a század közepére már annyira kiélesedett, hogy 1465-ben a közrendűek lázadását idézte elő. A vagyoni különbség és katonáskodás csakhamar a közrendűeket is kettébontotta. A módosabbak ugyanis lovon szálltak hadba, míg a szegényebbek gyalog. A rendi küzdelem elharapódzása miatt Mátyás király 1473-ban intézményesen megállapította a három rend helyzetét, és lajstrom készítését rendelte el. A három rend: főemberek (*primores*); lófők (*primipili*) és gyalogosok (*pedites*). Legjellemzőbb megkülönböztető jelük: a főembernek legalább három nyíl földje kellett legyen; a lófő lovon, a gyalogos gyalog volt köteles hadba szállni.

A XIV. században tűnnek fel okleveleinkben a földönlakók (*inquilini*). Ezek a székely magánbirtokokra telepedett, tehát „más földjén lakó”, jobbágysorban élő szegény székelyekből és bevándoroltakból kerültek ki. A középkor végén gyakori lett, hogy szabad székelyek önként beállottak földönlakónak egy primor birtokára, hogy ezáltal a terhes katonaságtól és ökörsütéstől megszabaduljanak, és a tekintélyes úrtól védelmet nyerjenek.

Népiségi szempontból lényegesebb, hogy a szlávok beolvasása és az oláhság Székelyföldre való beszivárgása szintén ezen az úton történt.

A székelység Háromszék területén jelentékeny szláv lakoságot talált. Minthogy a székelység nemzetségi szervezetébe ez nem illeszkedhetett bele, fel kell tennünk, hogy a tekintélyes nemzetségfők háza körül és gazdaságában talált helyet mint szolganép. A földművelő életmódra való áttérés közvetlenül a megtelepedés után, tehát a XIII. században megindulhatott, s így a szolgasorban levő szlávság a magánbirtokká vált irtványföldeken mint földönlakó folytathatta régi életmódját. Egy 1324-ben kelt oklevél Szárazpatakon az Apor-család birtokán említ odatelepített ruténeket, illetőleg oroszokat. A Kézdivásárhely mellett levő Szárazpatak ugyan nem Székelyföldhöz, hanem Felső-Fehér vármegyéhez tartozott, szempontunkból mindamellett összevethető a székelyföldi magánbirtokkal. Az udvarhelyszéki Oroszhegy és kézdiszéki Oroszfalu neve szintén egykor ott lakott oroszok emlékét őrzi. Hogy elmagyarosodásuk mikor következett be, nem tudjuk; mindenesetre figyelemre méltó, hogy az 1630-i erdélyi országgyűlés végzéseiben még szó esik bujdosó orosz jobbágyokról.

A Székelyföldre bevándorolt és magát földönlakónak vagy szolganak adó elem részben magyar, részben szász, részben oláh nemzetiségű volt.

Az újkor elejéről több név szerinti felsorolással, lustrummal rendelkezünk. A lustrumok neveiből csak részben tűnik ki, hogy ki milyen nemzetiségű volt, mert gyakran az oláhok és szászok is magyar nevet viseltek. Az Opra, Raduly, Oláh és Szász nevékről megállapíthatjuk, hogy milyen eredetűek voltak, de ugyanakkor ismerünk Csorda, Czigán, Havasdi nevű oláht és Ferenc, Lénárt stb. vezetéknevű szászt. Szerencsére maradt fenn olyan lajstrom, amelyik a név mellett néhol a származást is megjelöli. Ilyen például Csik–Gyergyó–Kászonszék 1614. évi lustrája. Ebből megállapítható, hogy Csik csaknem minden falvában lakott két, három, néhol hat szász eredetű jobbágy vagy szolga. Hogy számuk nem volt jelentéktelen, kitűnik abból is, hogy az 1599-i gyulafehérvári országgyűlés egyaránt intézkedik székelyek közé került magyar, oláh és szász jobbágyról.

A legjelentősebb azonban az oláh elem volt. A Székelyföldön először 1426-ban említ egy kétes hitelű oklevél oláhokat. Szövege szerint Zsigmond Bereckfalva nevű oláh falu kenézeinek kérésére a székely ispántól néhány évvel korábban kapott szabadalmaikat megerősíti: a faluban nem a királybíró és szék ítélt, hanem a kenéz a helység bírásaival és előkelő székelyekkel. Megengedte a király, hogy Moldvából és Havaselvéről bárki szabadon költözhessek Bereckfalvára. Ezzel szemben a bereckfalviak Moldvában és a határon kötelesek kémekeket tartani. Itt kétségtelenül kenéz által betelepített oláhokról volna szó, akik kiváltságaik ellenére földesúri hatóság alatt állottak.

Korai, még a középkorból származó oláh telepítések Aranyosszékben Dombró, Mohács, Örményes, Csákó, Hidas. Ezek a falvak Aranyosszék 1642-i lustrájában már mint oláh többségű falvak szerepelnek; egy 1694-i felsorolás szerint pedig tiszta oláh falvak. Korai telepítésük tudatára jellemző, hogy Buta Demeter hidasi bíró családjáról 1642-ben azt jegyezték fel, hogy „Szent László idejétől kenézséget viseltek generációjuk szerint”. Ez ugyan lehetetlen, mert akkor még a székelyek sem voltak itt, de az feltehető, hogy Bereckkel egy idejű kenéztelepítések. Talán idevonható az udvarhelyszéki Oláhfalu is.

A XV–XVII. században a Székelyföldön magánbirtokokra általában csak szórványosan települt oláhság. Ezek, hacsak újabb csapatokkal nem erősödtek, elenyésztek a székelyek között. Így például Illyefalván, Kászonújfalun, Kászonjakabfalván ismerünk a XVI–XVII. század fordulóján oláhokat; a XIX–XX. századra azonban teljesen eltűntek.

A betelepült idegen jobbágyok beolvadását elősegítette az a mélyreható változás, amely a székely társadalomban az újkor elején végbement.

A XV–XVI. században a nemzeti szervezeti bomlásnak indult. Eddig a főtisztségeket: hadnagyságot és székbírótságot nemek, illetve ágak szerint évenként felváltva viselték. Az újkorban már mind a tisztségeket, mind a birtokokat vásárolni lehetett. Ez a változás elősegítette a székelység rendekre bomlását. Az új fejlődésben a lófőrend kiemelkedik, és a primorok rendjével együtt vezető szerephez jut. A közszekelyek jelentős része

viszont beáll földönlakónak. 1552-ben a földönlakók elszaporodása már olyan nagymérvű lett, hogy Ferdinánd erdélyi biztosai javaslatot hoztak e káros állapot megszüntetésére.

1562-ben a székelyek az új adóztatás, a sanyargatások és jogtalanságok miatt lázadásban törtek ki. Miután a lázadást János Zsigmond leverte, büntetésből a közszekelyeket szabadságuktól megfosztotta. A főnépek és a lófők tovább is szabad birtokosok maradtak a vármegyei nemesekhez hasonlóan; a közszekelyek azonban fejedelmi jobbágyokká, a földönlakók pedig magánföldesúri jobbágyokká váltak. A székelység társadalmi szervezete tehát lényegében azonos lett a vármegye társadalmi tagozódásával.

Ez az állapot nem tartott sokáig, Báthory Zsigmond ugyanis 1601-ben visszaadta a közszekelyek szabadságát. Az ekkori társadalmi tagozódásra jellemző az az összeírás, amelyet Basta végeztetett el 1602-ben. Eszerint a hat belső székben összeszámláltak 9654 családot vagy háznépet. Ebből nemes 2%, lófő 22%, darabont (puskás) 7%, szabad székely 60% és jobbágy 9% volt. Ez az arány azonban csakhamar megváltozott a nagymérvű eljobbágyosodás által. A közszekelység nagy része, hogy meneküljön a katonáskodás elől, jobbágyásra adta magát. Udvarhelyszékben ennek következtében a közszekelyek száma 1602 és 1614 között 60%-ról 11%-ra csökkent, a jobbágyság pedig ötszörösére emelkedett. Báthory Gábor sikertelen kísérlete után Bethlen Gábor az új jobbágyok megadóztatásával elérte, hogy az arány lényegesen javult, úgyhogy a 60%-nyi jobbágyság aránya 20%-ra esett le. A XVIII. század elején lényeges változást a közszekelység elenyészése, illetőleg a nemes és lófőrendbe való beolvadása hoz. Ennek következtében a rendek aránya Udvarhelyszékben 1720-ban a következőképpen alakul: nemes 8%, lófő 41%, darabont 7%, jobbágy 23%, zsellér 6%.

A XVII. század második felétől kezdve az oláhság beköltözése fokozódott. Minthogy az igénytelen és székelynél engedelmesebb jobbágy szívesen látott munkaerő volt, a nagyobb birtokok és a közszekelység hívására valósággal csapatokban vándorolt be. Marosszékben a Marostól északnyugatra elterülő területen a csekély lakosságú vagy elnéptelenedett falvakat foglal-

ták el. Így Szabad, mely Kemény János birtoka volt; Száltelek a Keresztúriak birtoka; Uraj Boér Simon birtoka volt; továbbá Ménes, Bárdos, Bazéd, melyet közszekelyek bírtak, a XVIII. század végére már oláh lakosságúvá vált. Gyergyóban a Lázár-család telepítő munkája eredményeképpen nemcsak a székely falvakba települtek, hanem új telepes oláh falvakat is hoztak létre. Ilyen a Moldvából benépesült Vasláb és részben ilyen Várhegyalja és Salamás. Kézdiszékben a Mihálcz-család telepített moldvai oláhokat Altorjára és Bélafalvára.

Már korábban említettük, hogy a székelység a kárpáti vízválasztóig terjedő területet nagy általánosságban a XIII. század folyamán megszállotta. Azóta, a megszállt terület némely pontján – mint például Gyergyó- és Kászonszékben – megfigyelhető új falvak keletkezése, jelentéktelen telepek megnövekedése; de a település képe lényegében nem változott. A XVIII. század folyamán végül a település a Székelyföld egy eddig meg nem szállott területére is kiterjeszkedett.

A kárpáti vízválasztó, ameddig a székelység oly korán eljutott, nem esik egybe az országhatárral. A határ a vízválasztón kívül, a legmagasabb csúcokat összekötő vonalon fut. A két vonal között 10–30 km-es földszáv húzódik, amelynek vizei – a Beszterce, Békás, Tatros, Cuca, Csobányos, Úz, Ojtoz, Bászka és Bodza – Moldva és Havaselve felé futnak le. E folyók kárpáti völgyeit a XVIII. és XIX. században népesítették be székelyek és moldvai, havaselvei marhapásztorok. Új székely telepek itt: Gyergyó-Borszék, Gyimes-Bükk, Középlók, Felsőplók és részben Tölgyes. Ezzel szemben Gyergyó-Bélbor, Holló, Békás, Sósmező és Bodza oláh pásztortelepek. Az új területen nem zárt falutelepülések keletkeztek, mint a Székelyföld belső részein mindenütt, hanem a pásztorkodó, erdőirtó életmódnak megfelelően elszórt, egymástól messze fekvő házcsoportok.

A Székelyföldön tehát az oláhság a középkor vége óta, de különösen a XVII. századtól kezdve jelentékeny települési tényező lett. Ennek oka korántsem abban rejlik, mintha a székelység nem tudta volna ezeket a telepeket saját tömegéből benépesíteni. A felsorolt társadalmi és gazdasági okok mellett mindazonáltal az is szerepet játszott, hogy időnként olyan erős vérvesztesé-

ség érte, aminek következtében néhány falva elnéptelenedett. Az állandó hadakozás, minthogy állandóan tizedelte a székelyeket, a hét székben egységesen eloszló veszteséget jelentett. A XVII. századi tatárdúlások már teljes falvakat hamvasztottak el. Így pusztult el többek között Sepsiszékbén Málnás, Oltzeme és számos csik-, gyergyó- és maroszéki falu.

Az időnként beálló belső vándorlások és kivándorlások szintén elnéptelénítettek egyes területeket; néha csak időlegesen, néha pedig véglegesen. A kivándorlások fő oka a katonáskodás és adózás alól való menekülés volt, de néha az ínséges idők is rákényszerítették a lakosságot.

A két Rákóczi György alatt a katonáskodást elkerülni akaró székelység hagyta el lakóhelyét. Elköltözésének nagy méreteire jellemző, hogy 1638-ban I. Rákóczi György rendeletet adott ki a régi falvaiból máshova költözött aranyosszéki hadköteles székelyek visszatelepítése érdekében. 1645-ben II. Rákóczi György a hadjárat elől lappangó székelyek elfogása iránt intézkedett. Csik–Gyergyó–Kászoszék 1726-ban arról panaszkodik, hogy a nagy elszegényedés miatt „Molduvából régen kijött és itt megtelepedett oláhok... most már ezen esztendőben Molduvába transponálták magokat, azokkal együtt más sok ős hazafiai is”. 1741-ben pedig Gyergyószék gyűlése arról panaszkodik, hogy „az nagy szükség miatt székünk lakosi elbujdostak, ki Molduvába, ki pedig szélyel az országra, úgy annyira, hogy némely faluban majd lakosok nem maradnak”.

Még talán ennél is nagyobb volt és a székelység számára végleges veszteséget jelentett a székely határőrség szervezését nyomó követő kiköltözés. Amidőn Mária Terézia elhatározta a keleti végek megerősítését, és 1762-ben báró Buccowot határőrség szervezésére a Székelyföldre küldte, a nép sok helyen már az összeírásnak is ellenállt, majd nyílt felkelésben tört ki. Az ellenálló székelyek ellen indított üldözések Csikban 300 családot kényszerítettek kivándorlásra. A sikertelen kísérlet után a királynő 1763-ban újabb szervezést rendelt el, katonai segédlettel. Az elmenekült, majd Mádéfalván csoportosan összegyűlt székelységet 1764. január 7-én éjjel császári seregek megtámadták, és 300-at lemészároltak közülük. Ez a „Siculicidium”

újabb tömegeket készítetett menekülésre. A kivándorlók részint moldvai bojároktól kapott földbirtokokra telepedtek, részint Bukovinába, ahol Fogadjisten, Istensegítség, Józseffalva, Hadikfalva és Andrásfalva községeket alapították.

Ezeket a „bukovinai csángó”-nak nevezett székelyeket telepítették a XIX. század végén az Al-Duna és Déva környékére, legújabban pedig a Bácskába.

*

Befejezésül szólnunk kell néhány szót a székely városokról. A székelység nem volt városalapító nép. Városai ott keletkeztek, ahol a földrajzi és gazdasági viszonyok hatásaképpen kereskedelmi központ, vásárhely alakult ki. A székely városok egy része nevében is megőrizte annak emlékét, hogy hajdan vásárhely volt. Marosvásárhely, régen Székelyvásárhely már 1332-ben „Forum Siculorum” néven szerepel. Azon a fontos átkelőhelyen keletkezett, amelyen a Székelyföld Magyarország felé irányuló forgalma a Maros völgye és Kolozsvár irányában lebonyolódik. Fontos helyzetének megfelelően a legelső kereskedelmi várossá fejlődött Kézdivásárhely, régi nevén Torjavására a Brassótól az Ojtozi-szoroson át Moldvába vezető út mentén keletkezett. Csikban szintén a medence közepén, a Tolvajos-hágón át vezető út végpontjában alakult ki a vásárhely. Minthogy a hetivásárokat szerdai napon tartották, neve Csikszereda lett. Hasonló módon keletkezett Nyárádszereda neve is. A középkorban egy ideig fiúszék állott fenn vidékén.

Udvarhely nevét arról nyerte, hogy a székely alispán itt tartotta főhelyét, udvarát. Itt tartotta továbbá a hét szék a nemzetgyűléseket, és itt székelt a főtörvényszék. A középkor vége óta királyi vár állott mellette. Sepsiszentgyörgy, mely egy fontos útelágazás mellett és Gyergyószentmiklós, mely a Gyergyómedence legfontosabb útkereszteződésénél alakult ki, nevét templomának védőszentjéről nyerte. Felvinc, Aranyosszék főhelye ott fekszik, ahol a tordai út a Marostól kiágazik. Már a székelyek odatelepedése előtt, 1219-ben jelentős hely volt.

Ezek a kezdetben csak gazdaságilag és központi helyzetük miatt jelentős helyek Zsigmond városfejlesztő politikájának köszönhetik várossá alakulásukat. 1427-ben már minden székben volt egy-egy szabadalmakkal ellátott város. A kiváltságok értelmében önkormányzati jogot kaptak, amely feljogosította bíróválasztásra, kivette a szék törvénykezési és közigazgatási hatósága alól, továbbá mentesítette a szék közterheitől és a katonáskodás alól őket.

A XV–XVII. század folyamán a magyar királyok és erdélyi fejedelmek Marosvásárhelyt kitüntető támogatásban és védelemben részesítették. Polgárai például 1466-ban Mátyás királytól adó- és vámmentességet kaptak az egész ország területére. A támogatás eredményeképpen már a középkorban fejlett városi élet, számos céh alakult ki.

A Székelyföld déli részén kialakult városokkal szemben azonban inkább Brassót támogatták. Így Brassó 1510-ben, 1514-ben, 1520-ban és a század folyamán még többször kieszközölte, hogy Sepsiszentgyörgy országos és hetivásárait eltiltsák. Hasonló törekvéseket látunk Illyefalva és Bereck ellen is. Sepsiszentgyörgy régi jogait azonban a csaknem évszázados küzdelem után sem sikerült megsemmisíteni.

1614-ben a székely városok adózását az országgyűlés szabta meg. Marosvásárhelyen kívül a következő székely városokról van ekkor szó: Udvarhely 80, Kézdivásárhely 80, Sepsiszentgyörgy 75, Keresztúr 56, Csikszereda 50, Bereck 50, Illyefalva 35, Maroszszereda 20 forintos adótételekkel. A megszabott összeg szerint adózó városokat „taksás” városnak nevezték.

A székely városok középkor óta élvezett hadmentességüket csak a határőrség szervezésekor, 1764-ben veszítették el, amikor a taksás városok polgárait tiltakozásuk ellenére besorozták a határőrségbe.

Minthogy a városok saját környezetükből nőttek ki, lakosságuk tisztán székely eredetű. Az idők folyamán beszivárgott szász kereskedők, szolgák száma a XIX. században sem tesz ki többet 2-3%-nál.

Áttekintve a Székelyföld településtörténetének főbb mozzanatait, megállapíthatjuk, hogy a székelység idegen népelemek beolvadása ellenére is hívebben megőrizte eredeti faji, nemzeti vonásait, mint a Királyhágón inneni magyarság. Köszönheti ezt egyrészt sajátos társadalmi berendezkedésének, másrészt települései kevésbé zavart fejlődésének. Ez teszi képessé arra, hogy idegen népektől körülveve tovább is szilárdan megőrizze népiségét.

IRODALOM

I.

A székely kérdés irodalmát újabban összegyűjtötte Ember Ödön: *A székelyek eredetének irodalma és annak hatása a nemzeti népi törekvésekre*. Debrecen, 1940.

Anonymus Gestájának magyar fordítását I. Pais Dezső: *Magyar Anonymus*. Bp., 1926; Kézai krónikájának s vele együtt a huntörténetnek fordítását I. Császár Mihály: *Kézai Simon magyar krónikája*. Magyar Könyvtár 610. Bp., 1901. A források legteljesebb modern kiadása részletes forráskritikai bevezetéssel és irodalommal: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Szerk.: Szentpétery Imre, I–II. Bp., 1937–38.

A magyar krónika említett két, székelyekre vonatkozó adata itt az I. kötet 436. és 456. lapján található. E helyre vonatkozóan I. Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. Bp., 1890. I. 227, 420; Jakubovich Emil: Bortalutó besenyő, Magyar Nyelv 1921. 120; Németh Gyula: A székelyek eredetének kérdése. Századok 1935. 131.

A nomád hadi taktika kérdésében Bölcs Leó Taktikája és a Maurikios (más néven Urbikios)-féle taktikai mű összefüggésére I. *A magyar honfoglalás kútforrásai*. Szerk.: Pauler Gyula és Szilágyi Sándor. Bp., 1900. 9–10; Moravcsik Gyula: *A magyar történet bizánci forrásai*. Bp., 1934. 135–137. A megfutamodó harcmodor legjellemzőbb leírása egyébként az orosz évkönyvekben maradt fenn, ahol a kunoknak 1099-ben Peremišl mellett a magyarok felett kivívott győzelmét írják le. L. Hodinka Antal: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Bp., 1916. 59–65.

A székelyek csatában való előlharcolására vö. *Székely oklevéltár*. Szerk.: Szabó Károly és Szádeczky Lajos, Kolozsvár, 1872–98. [röviden: Székely okl.] III. 139; Szádeczky Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Bp., 1927. 5–6. Egyéb csatlakozott népek előlharcolására I. Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Bp., 1930. 19–20.

A magyarországi székely telepekre vonatkozóan I. Jakab Elek: Székely telepek Magyarországon. Századok 1896. 581–606, 693–704; Thúry József:

A székelyek eredete. Erdélyi Múzeum XV. (1898). 138–143; Karácsonyi János: *A székelyek eredete és Erdélybe való települése*. Értek. a tört. tud. kör. XX. 3. Bp., 1905. 55–58.

Hogy a sasvári adatot Pozsony vármegyébe kell helyeznünk s nem Ugocsa vármegyébe, mint Jakubovich (Magyar Nyelv 1931. 205–211) és Szabó István (Ugocsa vármegye. Bp., 1937. 80–81) véli, arra az oklevélben és Sasvár környékén előforduló helynevek összefüggése enged következtetni. A Várad Regestrum Sasvár adatára vö. Pesty Frigyes: *A magyarországi várispánságok története különösen a XIII. században*. Bp., 1882. 397; Marjalaki Kiss Lajos, Magyar Nyelv 1925. 47–49. A „Siculi de Vagh” adat megoldására l. Karácsonyi: i. h.

Az erdélyi helynévi adatokra l. Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* V. Bp., 1913. 75, 405; Sándor Imre: *A székelyek letelepülése*. Bp., 1930. 25.

A székely birtokjog kitűnő ismertetését l. Connert Jánosnál: *A székelyek alkotmányának története*. Székelyudvarhely, 1907. 353–375; az adózásra uo. 278–291. és Szádeczky: i. m. 73–74.

A székely és magyar rovásírásra l. Németh Gyula: *A magyar rovásírás*. Bp., 1934. 32.

A székberendezés megalakulására l. Szádeczky: i. m. 30; Barabás Samu: Székely okl. Bp., 1934. 33. A Sepsi, Kézdi, Orbai és Telegdi széknevek új értelmezésére l. Erdélyi László: A székely eredetkérdés. Akadémiai Értesítő 1922. 211–213; Karácsonyi János: Magyar Kisebbség IV. 1925. 473; Sándor Imre: i. m.; Asztalos Miklós: *A székelyek őstörténete letelepülésükig*. Kolozsvár, 1932. 12–15; Hóman Bálint: Székelyek. Erdély. Bp., 1940. 46.

A székely nemzetségi szervezetet részletesen tárgyalja Németh Gyula: Századok 1935. 144–155. Ehhez vö. Mályusz Elemér: A középkori magyar nemzetségi politika. Századok 1939. 291–293. A nemek és ágak székenkénti megismétlődéséről és közös eredetéről l. Connert: i. m. 11–12; Szádeczky: i. m. 27. A baskír, altaji tatár és teleut törzsszervezetről l. Mijatev Péter: *Adalékok a baskír törzsnevek magyarázatához*. Bp., 1931; Radloff, V.: *Phonetik der nördlichen Türksprachen*. Leipzig, 1882. XXIX–XXX. A helynévi eredetű magyar nemzetségnevekre l. Karácsonyi: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Bp., 1901. I. köt. VI; II. köt. 310, 384–386, 397, 415–416.

A Nyugat-Magyarországra utaló helynevekről l. Thúry József: i. h. 158–159; Németh Gyula: Századok 1935. 155–156.

A Csigla névre és művelődéstörténeti magyarázatára l. Thúry: i. h. 206–209; Sándor Imre: i. m.; Németh Gyula: Századok 1935. 134–135. A székely név eredetére és történeti értelmezésére l. Thúry: i. h. 245; Németh: uo.; Mályusz: i. h.

A hunok történetére és a hun hagyomány kérdésére l. *Attila és hunjai*. Szerk.: Németh Gyula. Bp., 1940. Vö. különösen: 141, 265–270.

II.

Az erdélyi betelepülésre vonatkozólag vö. Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. Szent István Emlékkönyv II. Bp., 1938; Mályusz Elemér: Magyarok. *Erdély*. Bp., 1940. 51–55.

A szláv helynevekre l. Kniezsa. i. m. 419–422; a barcasági török helynevekre Rásonyi Nagy László: A Brassó név eredete. Magyar Nyelv 1928. 311., 1929. 17 skk.; *Notes sur la „Chanson d’Igor”*. Institut Kondakov, Praha, 1936. 5; a Kőrösi Csoma Társaságban 1941. szept. 30-án tartott előadása, továbbá Bátky Zsigmond: Föld és ember VII. 1927. 124.

Gyepűről és gyepüelvéről l. Tagányi Károly: Magyar Nyelv 1913. 97, 145, 201, 254 kk.

A hajdani Torda és Küküllő vármegyére l. Csánki Dezső: i. m. V. 638, 839 skk; Fehér vármegyét Iczkovits Emma dolgozta fel: *Az erdélyi Fehér vármegye a középkorban*. Bp., 1939. Zsomborra és Gerebenczre vonatkozó tévedéséhez vö. Barabás: Székely okl. 18–19. Lázárfalvára l. Székely okl. I. 69; Csik–Gyergyó–Kászsónszék 1614. évi lustrája. Genealógiai Füzetek XI. 1913. 97, 132. A besenyőkre vö. Györffy György: *Besenyők és magyarok*. Bp., 1940.

Erdély hajdani egyházi felosztására l. Ortvyay Tivadar: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején* 1/2. Bp., 1892. 607 skk. Meggyes- és Selykszékre vonatkozóan l. Asztalos: i. m. 14.

Erdély XI. században megszállott területére l. Kniezsa: i. m., különösen a 391. lapot és a térképet. Székely helynevekre általában l. Liebhart: Die Ortsnamen des Seklergebietes in Siebenbürgen. *Balkan-Archiv* III. 1927. 1–96.

A székek fejlődésére vonatkozóan l. Connert: i. m. 12–27; Szádeczky: i. m. 29–36.

Az ökörsütésre l. Connert: i. m. 278 skk.; Szádeczky: i. m. 73–84. Gazdasági szempontból l. még Connert: i. m. 62 skk.

A székely szilaj állattartás egy példájára l. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. Pest, 1868. 96.

A székelység társadalmi kialakulására Connert és Szádeczky idézett művein kívül vö. Lóránd Lajos: *A székely jobbágyság kialakulása*. Bp., 1906.

A székelyföldi oroszokra l. Barabás Samu: Székely okl. 6–9; Karácsonyi János: Orosz–szláv lakosok Erdélyben. Magyar Kisebbség IV. (1925). 473–474.

Csik–Gyergyó–Kászsónszék 1614. évi lustráját l. i. h. A székelyek közé került oláh, szász és magyar jobbágyokra vonatkozó intézkedéseket l. Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. 435, továbbá II. 61, VII. 492, IX. 92. és passim. Bereczkfalvára l. Székely okl. I. 120. Aranyosszék lustráját l. Gen. Füz. IV. 53. etc. A gyergyószéki oláh telepítésre l. Szabó T. Attila: *Gyergyói helynevek a XVII–XIX. századból*. Bp., 1940.

A madéfalvi veszedelemre és a bukovinai csángók kiköltözésére I. Szádeczky Lajos: *A székely határőrség szervezése*. Bp., 1908. és i. m. 333.

A székely városok történetét szintén Szádeczky foglalta össze idézett művében: *A székely nemzet*. 260 skk.

Egyéb ki nem emelt adatokra I. a Székely okl. I–VII. köteteit és Barabás Samu Székely oklevéltárát.

III.

A székelyek magyarországi elterjedését ábrázoló térképen (I. a 42–43. lapon) az egyes számok az alábbi helységekre utalnak (a rövidítéseket a Gy. = Györfly Gy.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I–III. Bp., 1963–. szerint alkalmazzuk; a kereszt [†] elpusztult falut jelöl):

1. Lajtapordány (Sopron vm.) 1314: *Barandambe quam olim Siculi inhabitabant* (Székely okl. III. 7–8; Bgl. III. 79; Cs. III. 625). **2. †Székely** (Fejér, ill. Pest vm.) 1380: *Zekul* (Cs. I. 34; Rég. Top. VII. 93). **3–4. Kis- és Nagyszékely** (Tolna vm.) 1324: *Paratzekul*, 1329.: *Louazscekul*, 1361: *Pyspukzekel* (Cs. III. 450; F. IX/3. 268). **5. †Székely** (uo.) 1443, 1530: *Zekel* (Héderváry I. 209, II. 30), 1428: *Alsowzekel*, *Felsewzekel* (Cs. III. 450). Szakcs és Dalmand között feküdt. **6. †(?) Székelyszőlő** (Baranya vm.) 1252: *vinea Sicule* (Gy. I. 399) Ürög határában. **7. Nagyváty** (Baranya vm.) [1235–1270]: *Siculi de Vagh* (uo. 403, I. alább 48. sz.). **8. Székelyfalva – Sekulinci** (Valkó, ill. Verőce vm.) 1445: *Sekelfalva* (Cs. II. 350). **9. (?) Sekuliči** (Zágráb vm. délnyugati határán, vö. Heller, G.: *Comitatus Zagrabienensis*. München, 1980. II. 106). **10. †Székely** (Szerém vm.) 1320: *Zekultheluk al. nom. Koyamlou* (Cs. II. 253), 1372: *Zekul* (Bánffy I. 302), ma *Sakula* hn. Ugrinovci határában (Heller–Nehring: *Comitatus Sirmiensis*. München, 1973. 157). **11. Sasvár** (Nyitra vm.) 1279: *sagittarius de Saswar* (Dl. 60, 146), 1323/1365: *Syculus de generatione Syculorum de Saaswar ~ Saswar* (MNy. 1931. 207), *in comitatu Sasvariensi* (uo.), ma *Šaštín*. **12. Székelyfalu** (Pozsony vm.) 1323/1365: *Themusy Zekul* (uo.), utóbb *Székelyfalva ~ Sekule*. **13. Nagylövő** (Pozsony vm.) 1323/1365: *Syculum ... de Nogh Lweuu* (uo.), utóbb *Nagylévárd ~ Velké Leváre*, mellette *Kislévárd ~ Malé Leváre* (1476: *Kyslewar* FNESz. II. 198). **14. Boleráz** falu (Pozsony vm.) székelyekkel határos a Kis-Kárpátokban 1256/1291: *ad Magnam Silvam versus Siculos* (F. VI/1. 159; CDES. II. 393). **15. Székely** (Bars vm.) 1388: *Zekel* (Zs. I. 45), utóbb *Sekély, Saskőszékely ~ Podhorie* (Nehring, K.: *Comitatus Barsiensis*. München, 1975. 84). **16. Székelyút** (Borsod vm.) 1333: *viam Zekuluth voncatam* (Gy. I. 805), Szemere határában délnyugaton vezető út; kapcsolatban állhat a közeli Lövő falu (uo. 786) lakóival. **17. Székely** (Szabolcs vm.) 1284 k.: *Zekul* (Cs. I. 526). **18. Székelyhid** (Bihar vm.) 1278/1401: *Zekulhyd* (Gy. I. 666). **19. Székely(telek)** (Bihar vm.) 1213/1550: v. *Scecul* (uo.). **20.**

Székelyszáz (Bihar vm.) 1217/1550: *Bichorienses de centurionatu Sceculaz... de villa Ebey* (VR. 208. §, 213. l.), a Nagyszalonta melletti Ebej puszta (Gy. I. 614) tágabb környékén lakó székely század. **21. Székelyszeg** (Csanád, majd Temes vm.) 1359: *Zekulzagh* (Su. II. 114), utóbb *Székesút ~ Secusigiu* (Cs. I. 702). **22. †Bor-Székely** 1391: *Borzekeli* (Temes vm.), Temesvártól északnyugatra feküdt (Cs. II. 30). **23. †Alsó- és Felsőszékely(lő)** (Temes vm.) 1471, 1477: *Alsozykellew ~ Alsozekhel, Felsezykellew ~ Felsewzekhel*, Temesrékas táján feküdt (Cs. I. 16). **24. †Székelyteleke** (Temes vm.) 1492: *Zekeltheleke* (Csáky I. 473), a torontáli Szóka és Nagygáj között *Szekulity* puszta (Lip.: 44–dd.). **25–26. †Székely** (Keve, Krassó, ill. Torontál vm.) 1432: *Zekel* (Krassó III. 343), azonosítása kétes; lehetne *Szekulics* Bókától délkeletre (Lip.: 42–dd.), vagy *Szekula ~ Szakula*, utóbb *Torontálsziget ~ Sakule* (Milleker 39–40; Gy. III. 308). **27. Székelyjő** (Kolozs vm.) 1461: *Zekelyo*, Bánffyhunadtól délnyugatra (Cs. V. 405). **28. Székelytelek** (Kolozs vm.), Bánffyhunad határában 1731: *Szekelly Telek* (Szabó T. A.: *Kalotaszeg helynevei*, 12). Közeliében, de nem szomszédosan: *Székely* (Kolozs vm.) 1754: *A Székelyben ...*, Kalotadámos határában (uo. 44). **29. Székelyrét** (Kolozs vm.) 1752: *Székely Rét*, Magyarnádas határában (uo. 222). **30. Székely-út** (Szolnok-Doboka vm.) 1644: *Székely út* (Kádár II. 192). **31. Székelybérc** és **Székelyáj** (Doboka vm.) Szék mellett, 1334: *Zekelberch* és 1379: *Zekulay* (Gy. II. 48). **32. (Szász-)Sebes** (Szeben vm.) 1224/1366: *terra Syculorum terrae Sebus* (ZW. I. 34), 1252/1758: *Vincentius comes filius Akadas Siculus de Sebus* (uo. 78). **33. Bencenc** (Hunyad vm.) névadója az előbb említett *Vincentius*=1291: *Benchench de genere Siculorum* (Cs. V. 75). E helyen 1501-ben *Szekelysüly* (?) nevű patak folyt (Sándor Imre: *A székelyek letelepülése*. Bp., 1930. 25). **34. Székelyzsil** (Hunyad vm.) 1501: *fluvios Olahsyl et Zekelsyl*, Malomvíz tartozékainál (Cs. V. 110).

Nem itt, hanem a felsorolás végén vettük számba a XIII. század óta székelyek által lakott területen és szomszédságukban elnevezett régebbi *Székely*-összetételű helyneveket, valamint a XIX. század óta feljegyzett *Székely* határneveket, ezekre I. Kristó–Makk–Szekfü, *Acta Hist. Szeged.* XLIV [1973]. 16–17, és közérthetően, megyék szerint tagolva, Török S., *Száz.* 1982. 1032–33.

A székelyek többször latin *sagittarius* „íjász”, magyarul *lövő* megjelöléssel szerepelnek; ezeket vélte Jerney János magyarul beszélő jász besenyőknek (*Keleti utazása*. Pest, 1851. I. 257–61). S noha a székely=besenyő téves azonosítás még Tagányi Károly írásaiban is kísért (*Ethn.* 1890. 222), ő a *Lő, Lövő, Lövöld, Leveld, Levél, Lövérd, Lévárd* helyneveinket, többnek német *Schutz* megfelelőjével együtt, nyilazó *sagittarius* határőrök emlékei közé sorolta (MNy. 1913. 264–65). A többszörös *székely=sagittarius=lövő ~ lövér(d)* azonosítás láttán a belső előzéken lévő térképen a székelyeken kívül az utóbbiakat is feltüntettük. **35. Levél** (Moson vm.) 1425: *Lwer*, Magyaróvártól

nyugatra (Cs. III. 682). **36. Felsőlövő** (Sopron vm.) 1317: *Fulseuluew* (uo. 618), utóbb *Sérc* ~ *Gschüss*, ma *Schützen*. **37. Lövő** (Sopron vm.) 1211/1252: *Luev* (Bgl. I. 61), a Fertőtől délre (Cs. III. 618). **38. Lövér** (Sopron vm.) 1277: *sagittariorum de v. Luer* (Bgl. II. 95), ma *Lövérek*, Sopron része (FNESz. II. 51) **39–40. Alsólövő** és **Felsőlövő** (Vas vm.) 1391/1392: *Lew et alia lew* (Zs. I. 2181. sz.), ma *Oberschützen* és *Unterschützen* (Cs. II. 772). **41. Zalalövő** (Zala vm.) 1352: *Luuew* (Zala I. 517), az Őrség előtt fekszik (Cs. II. 79). **42. †Löví** (Zala vm.) 1255: *sagittariis... de v. Luev* (H. V. 27), Zalaszántó és Rezi mellett nyugatra feküdt (Cs. III. 80). **43. †Hazugd** (Zala vm.) 1268: *sagittarios de Hazugd* (F. IV/3. 485), Kisbucásával határos volt, Zalaegerszegtől keletre (Cs. III. 59.) **44. Sztreleclaka** (Zala vm.) 1379: *Streleclaka* (Cs. III. 113), Alsólendvától nyugatra, 1806: *Sztrelec* (Lip.: U–15; Hnt. 88), *Őrszentvid* ~ *Strelec* (Hnt. 13, 44). **45. Sztrelec** (Zala vm.) 1806: *Sztrelec* (Lip.: V–16), Csáktornya és Letenye között, *Muralövő* ~ *Strelec* (Hnt. 13, 44). **46. Leveld** (Veszprém vm.) 1270: *Lueld* (Cs. III. 213), ma *Városlód* (FNESz. II. 737). **47. Sagittariusok** Somogy vármegyében 1211: *sagittarios et Bissenos... qui in Symigiensi parochia vel comitatu consistunt* (F. III/1. 136; Veszpr. I. 24), ismeretlen helyen laktak, azt sem tudjuk, hogy a Dráván innen vagy túl; a Segesd és Böhönye határán lévő *Székula* (~ *Székely*) erdő idevonása kétes (*Somogy megye földr. nevei*. Bp., 1974. 336, 653). **48. Szegedi** (Baranya vm.) 1279: *de Zegued, qui de conditione sagittariorum de Waagch originem duxerant* (Gy. I. 382), a vátyi székely lövők egyik faluja, ma *Szigeti puszta*. **49. †Leve** (Valkó vm.) 1332/Pp. Reg.: *Lewe, Lewa* (Cs. II. 284, 329), Terpenye körül kereshető. **†Leveld** (Valkó vm.) 1404: *Leueld* (uo. 330), Višnjičevo [régebben Grk] vidékén kereshető (Heller–Nehring: Comitatus Sirmiensis 101). **50. Szörénd** (Krássó vm.) 1323: *Zeurin, terram sagittariorum* (Gy. III. 496), a régi Gátály, mai Gátalja ~ Gátáia határán. **51. †Löví** (Temes vm.) 1211/1252: *Luev* (Bg. I. 61); ismeretlen helyen, talán azonos *Székelylövővel* (I. 23. sz.). **52. Lövér** (Torda vm.) 1228/1378: **Luer** (Cs. V. 719), a Maros felső szakaszán. **53. Hetény** (Szatmár vm.) 172/1511: *terram Hethen... transferendo ab ea sagittarios nostros super qd. terram Bathar* (H. VIII. 438), 1286-tól Hodász néven (Maksai: Szatmár 147; Mező A.–Németh P.: Szabolcs-Szatmár megye... Nyíregyháza, 1972. 53). **54. Batár**, hová a hetényi lövőket telepítették (I. 53. sz.), inkább a Hodásszal és Jánosival szomszédos Koppántelke, 1451: *Kopantheleke al. nom. Bathar*; mint az Ugocsa vármegyei Batár falu (Szabó I.: Ugocsa vármegye 287; Maksai: i. h. és Mező–Németh: i. h.). **55. Löví** (Szabolcs vm.) 1220/1550: *Luueu* (VR. 52. §, 246. l.), ma Nyírlövő (Cs. I. 519; Mező–Németh: i. m. 89). **56. Löví** (Borsod vm.) 1221/1550: *Luen [o: Lueu]* (VR. 47. §, 263. l.), az Eger partjánál, ma *Egerlövő* (Gy. I. 786). **57. †Löví** 1319: *Lewew* (uo.), a Sajó torkolatvidékén feküdt. **58. Lévárt** (Gömör vm.) 1427: *Lewarth*, a Turóc völgyében (Cs. I. 140; Ila II. 592). **59. Dubován** (Nyitra vm.) 1287: *comes*

Bogla... terrant suam Luchunch ultra Wag... Mychaeli et Stephano filiis Salamer (~ Salamar) sagittarii, cognatis suis... vendidit (Dl. 95. 232–233); [1289] > 1363: *Dub que al. nom. Luchunch nominaretur* (Dl. 95. 266); 1299: *Stephanus dictus Luueu* (Dl. 95. 235); 1314: *Stephanus comes dictus Leweu* (Dl. 95. 547, RDES. I. 521); a Lövé családról a XVII. században *Levard-Dubovan* nevet is kapott (Fügedi, Száz. 1938. 304), *Alsó- és Felsődubovány ~ Dubovány*.

Magán a Székelyföldön **Székelyvásárhely** (Marosvásárhely) mellett csak a másik központnak számító Udvarhely feletti vár kapta tudatosan a **Székelytámadt** 1566: *Zekeltamatt* (Székely okl. II. 210; Orbán I. 57) és kézdiszéki párja a **Székelybánja** nevet (uo. III. 161; FNESz. II. 541–545), valamint az egyetlen pálos kolostor a Marosvásárhelyhez csatolt Szentkirálynál a **Székelyháza** (1498: *Zekelhaza*, Barabás: Székely okl. 177, vö. Orbán I. 183; Doc. Art. Paulin. II. 447) nevet, míg a Székelyföld határán keletkeztek: a Torda vármegyei Pókakeresztúr határában **Székelyfalva** (1496: *Zekelfalwa*, Székely okl. I. 284; Hnt. 1882); a Nagy-Küküllő vármegyei Héjjasfalva és Székelykeresztúr között **Újszékely** 1448: *Vyzekel*, Barabás: Székely okl. VIII. 75; Orbán I. 18), a Küküllő vármegyei Nagykend és Szentdemeter felett **Székelyszállás** (1590: *Zekeloldal... a Zekel-zallasi hatar felöll*, Székely okl. Új sor. I. Bukarest, 1983. 120), végül a Torda vármegyei határon lévő Bazéd mellett **Székelyhíd** (Nyr. 1899. 383).

A magyarországi *székely ~ lövő ~ sagittarius* (*Schützen ~ Strelec*) telepek – a folyóhatároktól eltekintve – általában beljebb helyezkedtek el, mint az *őr ~ speculator* vagy *explorator* (*Wart ~ Strázs*) faluk, s az utóbbiakat a gyepűelve lakatlan térsége választotta el az ország határatól, amely Dévénytől Orsováig általában a Kárpátok vízválasztó gerincén futott.

Györffy György: *A magyarság keleti elemei*. Bp., 1990.